

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

17

*Nacionalizmas ir emocijos
(Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2001

UDK 947. 45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

SUDARYTOJAI:

Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-38-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2001
© Straipsnių autoriai, 2001

TURINYS

PRATARMĖ	7
PRZEDMOWA	9
VORWORT	12
<i>Wolfgang Kaschuba</i> NATION UND EMOTION. EUROPÄISCHE BEFINDLICHKEITEN	15
<i>Sabine Grabowski</i> NATIONALE MYTHEN UND SYMBOLE ALS INSTRUMENT POLNISCHER VEREINSARBEIT ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS AM BEISPIEL DES POLNISCHEN VEREINS „STRAŻ“	29
<i>Magdalena Micińska</i> KULT TADEUSZA KOŚCIUSZKI I JEGO ROLA DLA UTRZYMANIA ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ POLAKÓW W XIX–XX WIEKU	43
<i>Alvydas Nikžentaitis</i> JOGAILOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ VISUOMENĖJE	56
<i>Giedrius Viliūnas</i> VYTAUTO DIDŽIOJO KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE	68
<i>Heidi Hein</i> ANMERKUNGEN ZUM PIŁSUDSKI-KULT IN DER POLNISCHEN ZWEITEN REPUBLIK	103

<i>Darius Staliūnas</i> ŽUVUSIŲ KARIŲ KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE	120
<i>Vladas Sirutavičius</i> ŠVENTĖS NACIONALIZAVIMAS. „TAUTOS ŠVENTĖS“ ATSIRADIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE XX AMŽIAUS 4-AJAME DEŠIMTMETYJE	133
<i>Robert Traba</i> KONSTRUKCJA I PROCES DEKONSTRUKCJI NARODOWEGO MITU. ROZWAŻANIA NA PODSTAWIE ANALIZY SEMANTYCZNEJ POLSKICH OBCHODÓW ROCZNIC GRUNWALDZKICH W XX WIEKU	146
SANTRAUKOS	162
STRESZCZENIE	171
ZUSAMMENFASSUNG	182
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	193
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	199

VYTAUTO DIDŽIOJO KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE

Giedrius Viliūnas

Vytauto Didžiojo kultas yra vienas labiausiai intriguojančių 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos politinės kultūros reiškinių. Tai bene didžiausia naujųjų laikų Lietuvos istorijoje simbolinė akcija, išjudinusi plačius gyventojų sluoksnius ir palikusi neišdildomus pėdsakus lietuvių mentalitete, politinių ritualų ir nuorodų sistemoje, netgi peizaže. Užtenka prisiminti beveik kiekvieno miesto ir miestelio toponimikoje iširtvirtinusias Vytauto gatves, aikštes, per 30 įvairiose Lietuvos vietose anuomet pastatytų ir iki šių dienų išlikusių arba vėliau atstatytų Vytauto Didžiojo paminklų¹; Vytauto Didžiojo universitetą, Vytauto kalną ir Vytauto bažnyčią Kaune; Vytauto Didžiojo ordiną (aukščiausią Lietuvos Respublikos valstybinį apdovanojimą); taip pat Valsybės šventę – rugsėjo 8-ąją, kuri yra neįvykusios Vytauto karūnacijos diena. Galima sakyti, kad su Vytauto Didžiojo vardu susiję ypatingai daug – gal net daugiausia naujosios Lietuvos, lietuvių tautos „atminimo vietų“². Tai patvirtina ir labai gausi 1930 m. atsiradusi ir tolydžio pasipildanti istorinė-mokslinė, publicistinė, grožinė „vytautinė“ literatūra³.

Vytauto kulto tema Lietuvos istorikų, kultūros tyrinėtojų dar palyginti mažai nagrinėta. Galima paminėti keletą daugiau faktografinio, apžvalginio pobūdžio J. Aničo straipsnių⁴, A. Nikžentaičio pranešimą konferencijoje

¹ J. Aničas, Paminklai Vytautui Didžiajam, *Statyba ir architektūra*, 1990, Nr. 6, p. 18.

² Sąvoką žr.: P. Norra, *Das Abenteuer der Lieux de mémoire, Nation und Emotion: Deutschland und Frankreich im Vergleich: 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von E. François, Göttingen, 1995, S. 83–92.

³ Žr. prie šio straipsnio pridėdamą bibliografiją.

⁴ J. Aničas, Kaip Lietuva minėjo Vytauto Didžiojo 500-ąsias metines, *Tautinė mokykla*, 1990, Nr. 2, p. 36–38; idem, Pažiūros į Vytautą Didįjį 1930-aisiais, *Laikas ir*

„Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis“ (1997), kuriame 1918–1940 m. Vytauto kultas aptariamas platesniame penkių Lietuvos istorijos šimtmečių kontekste⁵; Vytauto Didžiojo vaizdinį tarpukario grožinėje literatūroje yra aptaręs V. Kubilius⁶, Vytauto mitą XX a. lietuvių literatūroje – šių eilučių autorius⁷. Tokia tyrimų būklė nulėmė ir šio straipsnio pobūdį. Pirmiausia siekiama plačiau nušviesti Vytauto Didžiojo kulto išsiplėtojimo 1918–1940 m. Lietuvoje aplinkybes, veiksnius, aptarti kulto formas, taip pat kiek įmanoma nužymėti jo recepciją, poveikį visuomenei, pasvarstyti plačiosios visuomenės dalyvavimo kultre problema, tautos „nacionalizavimo“ ir „nacionalizavimosi“ santykį.

Pateikiami faktiniai duomenys daugiausia imti iš Lietuvos Respublikos Vytauto Didžiojo komiteto (1928–1939) dokumentų fondo, esančio Centriniam valstybės archyve⁸, kai kas – iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fondų⁹ bei iš šio amžiaus 4-ajame dešimtmetyje išleistos apžvalginės, dokumentinės literatūros¹⁰. Stengiantis atskleisti ideologinius

įvykiai, 1990, Nr. 16, p. 10–12; idem, Vytautinis sąjūdis okupuotame Vilniaus krašte, *Vakarinės naujienos*, 1990 07 13, 20, 27; idem, Vytauto Didžiojo mirties 500-osios metinės Mažojoje Lietuvoje, *Klaipėda*, 1990 07 14, 17, 19; idem, Paminklai Vytautui Didžiajam, *Statyba ir architektūra*, 1990, Nr. 6, p. 17–19; Nr. 7, p. 13–15; Nr. 8, p. 13–14.

⁵ A. Nikžentaitis, LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas Lietuvoje XV–XX a., *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, Vilnius, 1998, p. 324–333.

⁶ V. Kubilius, Vytautas Didysis grožinėje literatūroje, *Vytautas Didysis ir Lietuva: Mokslinės konferencijos pranešimų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 101–105.

⁷ G. Viliūnas, Vytauto mitas naujojoje Lietuvoje, *ibid.*, p. 106–113.

⁸ *Centrinis valstybės archyvas* (toliau – CVA), f. 1640, ap. 1–2, b. 1–226.

⁹ *Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus* (toliau – MKČDM), Ta–5099.

¹⁰ *Vytauto Didžiojo komiteto atliktų darbų apžvalginis biuletenis Nr. 1*, Kaunas, 1932 (toliau – *Biuletenis*); *Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas*, spaudai paruošė H. Serafinas, Kaunas, 1933 (toliau – *Albumas*); *DLK Vytauto Didžiojo 500 m. jo mirties sukaktuvėms paminėti albumėlis. 1430–1930*, Kaunas, 1930 (toliau – *Albumėlis*); *Vytauto jubiliejinių 1930 m. iš jo kelionės po Lietuvą ir Lietuvos miestų, miestelių vaizdai su jų trumpais aprašymais: Albumas 1930 m.*, Kaunas, 1931 (toliau – *Albumas*); A. Vaizbys, *Vytauto Didžiojo garbei*, Kaunas–Marijampolė, 1930 (toliau – *Vaizbys*). Kitus šaltinius žr. nuorodose ir bibliografijoje.

bei psichologinius Vytauto Didžiojo kulto krūvius, atidžiau analizuojami kai kurie centriniai kulto tekstai, programinės kulto iniciatorių bei vykdytojų kalbos¹¹, apibendrinama literatūroje bei archyvuose randama ikonografija.

1.

Vytauto Didžiojo kultas nėra tarpukario lietuvių visuomenės veikėjų išradimas. Lietuvoje jis žymus nuo pat Vytauto valdymo laikų¹², o XX a. lietuvių ideologų perimtas iš XIX a. tautinio atgimimo sąjūdžio, ikiuinijinės Lietuvos valstybingumo tradiciją kėlusio kaip priešpriešą Lietuvos priklausomybės Lenkijai, polonizacijos ir valstybingumo nuosmukio epochai. XIX–XX a. sandūros romantinėje tautinėje mitologijoje Vytautui teikiama išskirtinė tautos ir valstybės reprezentanto reikšmė¹³. XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, gilėjant konfrontacijai su lenkais, ši Vytauto simbolinė reikšmė dar išaugo. Atsirado ir papildomai jį stiprinančių paskatų. Iš tokių pirmiausia reikia minėti Žalgirio mūšio jubiliejų, 1910 m. iškilmingai atšvestą Lenkijoje, tačiau sumenkinant Vytauto ir apskritai lietuvių vaidmenį toje istorinėje pergalėje. Šio jubiliejaus kontekste atsirado viena pirmųjų Vytautui skirtų lietuviškų knygų¹⁴. Šiuo laiku Lietuvoje pastatytas ir pirmasis Vytautui skirtas paminklas (Burbiškio dvare, Panevėžio aps.).

Laisva lietuvių politinės ideologijos simbolinė raiška tapo įmanoma tik nepriklausomybės išvakarėse. 1918 metais Vytauto Didžiojo vardu pavadinta viena pirmųjų lietuviškų karinių formuočių, atsiradusių dar Rusijoje (pirmas atskirasis lietuvių Vytauto Didžiojo batalionas, kitaip – Sibiro lietuvių batalionas, 1918 m. rugpjūtis – 1919 m. lapkritis), pirmoji lietuviš-

¹¹ Vytautui Didžiajam minėti įstatymas, publikuotas *Vyriausybės žiniose*, 1929 12 31, Nr. 318 (toliau – *Įstatymas*); Pasižadėjimas Vytautui Didžiajam (žr. *Vaižbys*, p. 55); P. Vaičiūnas, *Vytauto Didžiojo garbės giesmė* (1930); J. Tumo-Vaižganto bei A. Smetonos kalbos, cituojamos arba atpasakotos (*Vaižbys; Albomas*; A. Smetona, *Pasakyta parašyta*, Kaunas, 1935 ir kt.).

¹² Žr. A. Nikžentaitis, op. cit., p. 324–325.

¹³ Žr. A. Žentelytė, Lietuvių tautinio atgimimo mitologija, *Literatūra*, 1998, Nr. 36 (1), p. 69.

¹⁴ J. Gabrys, *Vytauto ir lietuvių veikmė Didžiojoje Karėje ir kovoje ties Grunvaldu*, Kaunas, 1912. (Anksčiau specialiai apie Vytautą lietuviškai rašė tik P. Arminas-Trupinėlis (*Vytautas, Didis Lietuvos Kunigaikštis*, parasze P. A. Trupinėlis, Tilžėje, 1885)).

ka karo mokykla (Vytauto Didžiojo karininkų kursai Kaune, 1921), vėliau tapusi aukštąja (Aukštieji karininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto kursai, nuo 1923 m.).

Lietuvių politinės simbolikos plėtotę neabejotinai veikė ir kitų moderniosios Europos tautų pavyzdžiai, Vytauto Didžiojo kulto atveju – analogiški valdovų-įkūrėjų kultai. Galima pastebėti, kad kiek vėliau Vyriausiasis Vytauto Didžiojo komitetas domėjosi čekų valdovo šv. Vaclovo tūkstantmečio jubiliejaus minėjimu (1929), specialiai siuntė E. Volterį į čekų ambasadą sužinoti smulkmenų¹⁵.

Vis dėlto iki pat XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigos ryškaus institucinio Vytauto Didžiojo kulto Lietuvoje nebuvo; galima justis laisvos diskusijos apie tautos didvyrius, net tam tikros kontroversijos atmosferą. Antai istorinėje eseistikoje ginčijami išskirtiniai Vytauto nuopelnai lietuvių tautai, kvestionuojamas jo tinkamumas būti nacionaliniu herojumi¹⁶. Pažymėtina, kad gausiausiuose šio laiko grožinės istorinės literatūros tekstuose pagrindiniai didvyriai yra Mindaugo pirmtakas legendinis Šarūnas, Vytauto varžovas Skirgaila, bet ne pats Vytautas Didysis¹⁷. Lūžis įvyko priartėjus 1930-iesiems, kada sukako 500 metų nuo Vytauto Didžiojo mirties. Prie šių metų įvykių ir apsistosime.

Pirmieji raginimai švęsti Vytauto Didžiojo sukaktuves spaudoje pasirodė dar 1927 m.¹⁸, o pagrindinės organizacinės iniciatyvos kilo 1928 m. pabaigoje. Įdomu, kad ketinimus rengti jubiliejaus iškilmes beveik vienu metu pareiškė bent trys visuomeninės organizacijos: Lietuvai pagražinti draugija (toliau – LPD), Lietuvos šaulių sąjunga ir Lietuvos bajorų draugija. Pirmumo teisė, rodos, atiteko Lietuvai pagražinti draugijai – organizacijai, kurios indėlis į tarpukario politinę kultūrą vertas atskiro dėmesio¹⁹.

¹⁵ CVA, f. 1640, ap. 2, b. 2, l. 9.

¹⁶ D. Alseika, *Vytauto Didžiojo sumanymas vainikuotis Lietuvos karaliaus vainiku* (Vytauto asmens ir jo politikos istorinė studija), Vilnius, 1924, p. 40, 42; idem, *Lietuvos unija su Lenkija Jogailos ir Vytauto Didžiojo laikais*, Vilnius, 1927, p. 22–23; idem, *Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoje*, Vilnius, 1924, p. 15–17.

¹⁷ V. Krėvės „Šarūnas“ (1912), „Skirgaila“ (1922), analogiškai mažiau sėkminguose K. S. Karpiaus-Karpavičiaus istoriniuose romanuose ir kt.

¹⁸ B. Baltautas, Ruoškimės didžiajam jubiliejui, *Lietuva*, 1927 05 31, Nr. 121.

¹⁹ Ši draugija, 1921 m. įkurta įvairių pažiūrų tautinio atgimimo sąjūdžio veteranų, tokių kaip P. Matulionis, J. Tumas, kas metai rengdavo politiškai įprasminamas medelių sodinimo

Jos valdyba dar 1928 m. spalio 17 d. posėdyje nutarė aktyviai dalyvauti Vytauto Didžiojo jubiliejaus iškilmėse ir paremti visas kitas pastangas jį tinkamai pagerbti²⁰. Šios draugijos atstovai vaidino reikšmingą vaidmenį ir vėlesniuose jubiliejaus iškilmių komitetuose bei ceremonijose.

Kad tarp pirmųjų Vytauto Didžiojo jubiliejaus iškilmingo paminėjimo iniciatorių buvo Lietuvos šaulių sąjunga, minima Vytauto Didžiojo komiteto (toliau – VDK) 1930–1931 m. veiklos apyskaitoje²¹. Aktyvesniam jos vaidmeniui vėlesnių Vytauto Didžiojo jubiliejaus komitetų vadovybėje galbūt sutrukdė Sąjungos įkūrėjo ir vadovo Vlodo Putvinskio mirtis (1929).

Konkrečių organizacinių žingsnių pirmoji ėmėsi Lietuvos bajorų draugija, vadovaujama Jono Beržanskio (kunigaikščio Jono Gedimino-Beržanskio-Klausučio). 1928 m. spalio 20 d. posėdyje nutarusi rengti jubiliejaus iškilmes, to paties mėnesio 27 d. jos valdyba sušaukė visuomenės atstovų susirinkimą, kuriame buvo išrinktas Laikinis Vytauto Didžiojo mirties 500 m. sukaktuvių paminėjimui organizuoti komitetas (toliau – LVDK). Kilus į LVDK nepakviestų Lietuvai pageržinti draugijos ir Šaulių sąjungos nepasitenkinimui, 1928 m. lapkričio 11 d. įvyko antrasis visuomenės atstovų susirinkimas, kuriame buvo sudarytas Vyriausiasis Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto Didžiojo mirties 500 metų paminėjimo šventei ruošti komitetas (toliau – VVDK). Šis komitetas gyvavo iki 1930 m. sausio 1 d. ir nuveikė svarbiausius Vytauto jubiliejaus bei Vytauto kulto organizavimo darbus.

Dar po kelių dienų prie Kauno arkivyskupijos kurijos buvo įkurtas bažnytinis komitetas Vytauto Didžiojo sukakčiai minėti, kurį sudarė dvylika visuomenėje žinomų kultūrai nusipelnusių Kauno kunigų: J. Mačiulis-Maironis, J. Tumas-Vaižgantas, M. Vaitkus ir kt. Bažnytinis komitetas rūpinosi specifiniu Vytauto kaip Lietuvos krikščionintojo pagerbimu ir savo veiksmus derino su VVDK.

VVDK iš pradžių buvo vienuolika asmenų, atstovaujančių įvairioms organizacijoms, visuomeninėms grupėms, mokslo bei kultūros įstaigoms:

šventes (Laisvės medžio, Vilniaus medžio, Aušros medžio ir pan.), rūpinosi paminklų apsauga ir kraštotyra (žr. *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1958, t. 16, p. 16). Ar tokia valstybinės erdvės simbolikos, masinio dalyvavimo kultūrinėje ir politinėje veikloje tradicijų kūryba, jungianti tautą, istoriją ir peizažą, nėra pavyzdinė modernaus nacionalizmo kultūrinės ideologijos praktinė realizacija?..

²⁰ *CVA*, f. 1640, ap. 2, b. 17, l. 369.

²¹ *Ibid.*

Vladas Braziulevičius (LPD, Krašto apsaugos ministerija, VVDK pirmininkas), Jonas Gediminas-Beržanskis-Klausutis (Lietuvos bajorų draugija), Ruvimas Rubinšteinas (žydų visuomenės atstovas), Antanas Graurogkas (Lietuvos šaulių sąjunga), Liudas Gira (Lietuvos muzikos ir dainos draugija), Mykolas Biržiška (Vilniui vaduoti sąjunga), Tadas Balandas (Užsienio reikalų ministerija, „Dainos“ draugija), Juozas Tumas-Vaižgantas (bažnytinis komitetas), Antanas Alekna, Eduardas Volteris (Lietuvių-latvių vienybės draugija), Jonas Šliūpas, Jonas Yčas (istorikas), Aleksandras Ardickas (Lietuvos fizinio lavinimo sąjunga), studentas Jonas Kalnėnas. Vėliau, kooptuojant reikalingus žmones, komiteto narių skaičius išaugo iki 62.

Pradėdamas organizuoti jubiliejų, VVDK susiskirstė į 14 sekcijų: istorikų, dailės, muzikos, teatro, literatų, ekskursijų, sporto, į iškilmes atvykusiems Amerikos lietuviams priimti ir globoti, juridinę, iškilmių, pramoninkų, spaudos, finansų ir Krašto apsaugos ministerijos. Trūkstant vadovų, kai kurie komiteto nariai iš karto vadovavo dviem sekcijoms.

Netrukus prie šių sekcijų prisidėjo Vytauto Didžiojo fondo komitetas (nuo 1930 m. Iždo sekcija), kurį sudarė žymiausios Kauno ponios – valstybės pareigūnų bei visuomenės veikėjų žmonos. Komiteto globėja tapo Sofija Smetonienė. Fondo komitetas įvairiomis rinkliavomis, labdaringais renginiais stengėsi surinkti VVDK veiklai lėšų. Iki 1930 m. buvo surinkta per 100 000 Lt.

Vienas svarbiausių VVDK tikslų buvo išpopuliarinti jubiliejaus šventimo idėją ir patį Vytauto asmenį visuomenėje, sukelti plataus masto patriotinį sąjūdį. Pirmiausia tam panaudota propaganda: išleisti 4 rūšių dideli jubiliejiniai plakatai, įvairių atsišaukimų, atvirukų, populiarios ir mokslinės literatūros; jubiliejus plačiai reklamuotas spaudoje ir per radiją. Taip pat surkurta plati Vytauto Didžiojo jubiliejaus minėjimo organizacinė bazė: iki 1930 m. įvairiose Lietuvos vietose įsteigti 133 VVDK skyriai (1930 gegužės mėnesį, pagrindinių iškilmių išvakarėse, tokių skyrių skaičius pasiekė 300). Šiems skyriams kurti panaudotas Šaulių sąjungos tinklas, taip pat tiesiogiai kreiptasi į vietos inteligentus: mokytojus, pašto bei vietinės valdžios įstaigų tarnautojus, kunigus.

VVDK priėmė ir principinius sprendimus dėl jubiliejaus minėjimo bei Vytauto Didžiojo atminimo įamžinimo formų. Būtent buvo nuspręsta: 1) nestatyti „mažų paminklėlių“ Vytautui Didžiajam įvairiose Lietuvos vietose, o telkti lėšas vienam centriniam paminklui Kaune; 2) Kaune statyti ne skulptūrinį paminklą, o Vytauto Didžiojo muziejų; 3) jubiliejų minėti

ištisus metus, rengiant parodas, šventes, viešas paskaitas, vaidinimus, literatūros kūrinių bei mokslo veikalų konkursus ir t. t.; 4) jubiliejaus iškilmes sukongcentruoti į Vytauto Didžiojo karūnacijos dieną rugsėjo 7–8 d., papildomai paminint mirties dieną (spalio 27 d.)²².

Vytauto Didžiojo jubiliejaus bei vėlesnio kulto rangą galutinai nustatė ir įtvirtino 1929 m. gruodžio 31 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimtas Vytautui Didžiajam minėti įstatymas, kuris skelbė:

„Teisinga ir būtina yra, kad Didįjį Lietuvos Kunigaikštį Vytautą, nuo amžių vadinamą Didžiuoju, mūsų Karžygių Valdovą, budriai saugojusį Lietuvos Valstybės nepriklausomybę ir Tautos laisvę, išmintingai kūrusį šalies gerovę ir aukščiausiai iškėlusį Lietuvos garbę ir galybę, Vyra, kurio Genijų pagerbė Europa, galingos Jo dvasios gaivinama Lietuvių Tauta, atstačiusi nūnai nepriklausomą savo valstybę ir vėl pradėjusi burti senąsias Tėvynės žemes, pagerbtų ir Jo atminimą įamžintų taip, kad ir mūsų praeitis būtų iškelta ir dabarties darbai Tautos laisvei ir gerovei būtų sustiprinti ir būsimosioms kartoms būtų nušviesti keliai į Tautos ateitį.

Dėl to, sueinant penkiems šimtmečiams nuo 1430 metų, kuriais Vytautas Didysis mirė Trakuose ir pašarvotas Lietuvos sostinėj, mūsų tautos šventų šventovėje, Vilniuje, nustatoma:

1

Tūkstantis devyni šimtai trisdešimtieji metai skiriami Vytautui Didžiajam pagerbti.

2

1930 metai gali būti aktuose rašomi: „1930 – Vytauto Didžiojo – metai“.

3

Steigiamas Vytauto Didžiojo Fondas, kurio tikslas yra įamžinti Vytauto Didžiojo asmens ir žygių atminimas tautos kūrybos darbais ir apibūdinti Jo epoka mokslo ir meno veikalais.

4

Fondo tikslui vykdyti ir jo turtui valdyti sudaromas Vytauto Didžiojo Komitetas.

5

Komitetas turi Tarybą ir Kontrolės Komisiją.

Komitetas turi savo skyrius vietose.

²² *CVA*, f. 1640, ap. 2, b. 2, l. 17.

6

Komiteto pirmininkas yra Švietimo Ministeris.

Penkis Komiteto narius skiria Ministerių Kabinetas ir penkis narius renka komiteto Taryba.

7

Komiteto Tarybą sudaro Komiteto kviečiami įstaigų ir visuomenės organizacijų atstovai ir atskiri asmenys.

Ligi Komitetas bus sudarytas, į Komiteto Tarybą atstovus ir atskirus asmenis kviečia Švietimo Ministeris.

8

Komiteto Tarybai pirmininkauja jos renkamas pirmininkas.

9

Komiteto Taryba klauso Komiteto pranešimų apie darbo eigą, kelia su-
manymų ir derina dalyvaujančių joje įstaigų ir organizacijų darbą.

10

Komiteto Kontrolės Komisijos pirmininką skiria Ministerių Kabinetas, o du jos narių renka Komiteto Taryba.

11

Vytauto Didžiojo Fondas yra teisinis asmuo.

Komitetas turi teisę Fondo vardu įgyti kilnojamą ir nekilojamąjį turtą ir jį valdyti, ieškoti ir atsakyti teisme.

12

Komiteto ir jo skyrių korespondencija ir siuntiniai atleidžiami nuo pašto rinkliavos, o Vytauto Didžiojo Fondo vardu daromi aktai ir valdomas turtas – nuo valstybinių ir savivaldybinių mokesčių.

Fondo ir Komiteto statutą tvirtina Ministerių Kabinetas.

14

Fondas likviduojamas ir Komitetas paleidžiamas įstatymu.

15

Šis įstatymas veikia nuo 1930 m. sausio 1 dienos²³.

Pagal šį įstatymą 1930 m. pradžioje buvo sudarytas naujas VDK, kuriame buvo 5 Ministrų Kabineto paskirti nariai, 5 išrinkti Vytauto Didžiojo komiteto Tarybos, kuriai priskirti visi buvę VVDK nariai, o pirmininku *ex officio* tapo švietimo ministras Kazys Šakenis. Vadovaujant VDK, pagal Iškilnių komisijos su Lietuvos universiteto prorektoriumi Blažiejumi Čės-

²³ *Vyriausybės žinios*, 1929 12 31, Nr. 318.

niu parengtą planą įvyko pagrindinės 1930 m. Vytauto Didžiojo jubiliejaus minėjimo iškilmės.

Svarbiausi 1930 m. iškilmių renginiai buvo šie:

1930 m. sausio 11 d. Kaune (Aleksote) iškilmingai atidarytas Vytauto Didžiojo tiltas per Nemuną. Šia proga reikšmingas kalbas pasakė Vytauto bažnyčios kanauninkas J. Tumas, Valstybės Prezidentas A. Smetona, Kauno miesto burmistras J. Vileišis ir susisiekimo ministras V. Vileišis.

Iškilmingiau negu paprastai paminėta Nepriklausomybės diena – 1930 m. vasario 16-oji. Ją organizavo Lietuvos šaulių sąjunga.

1930 m. birželio 18–22 dienomis Kaune surengta didžiausia iš ligi tol rengtų Žemės ūkio ir pramonės paroda, taip pat skirta Vytauto Didžiojo jubiliejui. Centrinio parodos akcentu tapo Vytauto Didžiojo paviljonas, pastatytas už Vytauto Didžiojo fondo surinktus pinigus, kuriame buvo eksponuojami Vytauto atvaizdai, istoriniai žemėlapiai, graviūros, ginklai, jubiliejiniai leidiniai, emblemos, Vytauto laikų dokumentai, buities daiktai bei kitokios relikvijos. Su specialiomis ekskursijomis parodą aplankė per 100 000 žmonių iš visos Lietuvos. Susisiekimo ministerija parodos dienomis taikė ypatingas geležinkelio nuolaidas. Atidarant parodą specialią Vytautui skirtą kalbą pasakė Valstybės Prezidentas Antanas Smetona.

Parodos dienomis Kaune vyko dar keletas masinių renginių, skirtų Vytauto Didžiojo sukaktuvėms. Tai dainų šventė – Dainų diena – didžiausia iš ligi tol buvusių meno švenčių (birželio 20 d.), kurioje dalyvavo 200 chorų (8380 choristų) iš visos Lietuvos; pirmiausia buvo atliekamos Vytautui skirtos, po to – kitokios patriotinės ir liaudies dainos²⁴.

Birželio 18–21 dienomis Lietuvos šaulių sąjungos nariai Lietuvos fizinio lavinimo sąjungos stadione suvaidino Liudo Giros misteriją „Vytauto žemė“ (režisierius B. Dauguvietis, scenografas K. Šimonis; pastatyme dalyvavo apie 300 aktorių bei statistų), o Ateitininkų federacija birželio 22 d. Ažuolyne suvaidino Vytauto Bičiūno misteriją „Amžių karžygys“ (režisavo autorius).

1930 m. Joninių išvakarėse VDK pakvietė visuomenę kūrenamus laužus vadinti Vytauto Didžiojo laužais ir prie jų „dainuoti daugiausia tokių dainų, kuriose minima mūsų senovė ir jos karžygiai, o daugiausia Vytautas Didy-

²⁴ Žr. *Vytauto Didžiojo garbei Dainų Dienos vadovas (ir programa)*, red. L. Gira, Kaunas: Lietuvos muzikos ir dainos centro leidinys, 1930.

sis²⁵. Kaune Joninių dieną vyko Vytautui Didžiajam skirta sportininkų olimpiada, įvairios organizacijos vaidino misterijas.

Sudėtingiausia jubiliejinių iškilnių ceremonija prasidėjo 1930 m. liepos 15 d., Žalgirio mūšio dieną, ir truko iki rugsėjo 7 d. – Vytauto karūnavimo išvakarių. Tai Vytauto Didžiojo paveikslo kelionė per Lietuvą. Kelionė buvo apskaičiuota taip, kad kelyje paveikslas išbūtų lygiai 500 valandų (jubiliejinis skaičius); jos maršrutas nusidriekė per istorines Vytauto vietas, svarbiausias Lietuvos teritorijos sritis bei miestus taip simboliškai pakartodamas Vytauto 1424 m. triumfo žygį aplink savo valstybę; kelionės metu vykstančius pagarbos bei išpareigojimo ritualus reglamentavo išsami VDK instrukcija²⁶. Kartu su paveikslu buvo nešama Raportų knyga, kurioje po iškilmingų prakalbų ir Tautos himno giedojimo pasirašydavo kiekvienos Vytauto Didžiojo atvaizdo aplankytos vietos valstybinių įstaigų ir visuomeninių organizacijų atsakingi asmenys, buvo dedami organizacijų antspaudai. Kartu buvo nešamos dar dvi – Šaulių ir Pavasarininkų knygos, kuriose pasirašinėjo tų organizacijų atstovai – paveikslo nešėjai. Paveikslo sutikimo ir perdavimo naujai nešėjų pamainai ritualas baigdavosi viešu Raportų knygoje įrašyto Pasižadėjimo Vytautui Didžiajam perskaitymu:

„Lietuvos Karaliau, Vytautai Didysis, Tavo genijaus audringi žygiai apvainikavo mūsų Tėvynę galios ir garbės vainiku.

Tavyje, Birutės ir Kęstučio sūnau, susikaupė ir pasireiškė mūsų tautos valia gyventi.

Tu Šviesusis Karžygy penkis amžius, glūdžius mūsų tautai amžius, saulėjai lietuvio širdyje ir gundei jį į didžią kovą dėl laisvės. Ir mes sukilom – ir laimėjom – taip, kaip Tu Žalgirio mūšy.

Nemuno žemės Viešpatie, Tavo galinga dvasia nepaliauja plasnojus Lietuvos padangėj karžygio trimitu šaukdama kiekvieną Lietuvos sūnų,

²⁵ *Vaizbys*, p. 31; *CVA*, f., ap. 2, b. 2, l. 42.

²⁶ *CVA*, f. 1640, ap. 2, b. 14. Svarbiausi jų momentai buvo tokie: paveikslą turi nešti žymiausi vietos visuomenės veikėjai, valdžios atstovai, dvarininkai ir kariai; paveikslas nuolat lydimas, o naktį saugomas ginkluotų karių arba šaulių palydos; kartu su paveikslu nešama Raportų knyga, kurioje iškilmingai pasirašo kiekvienos vietovės organizacijų bei įstaigų atstovai, pridedami organizacijų antspaudai; kiekvienoje vietovėje organizuojamas iškilmingas paveikslo sutikimas ir palydos su atitinkamais šūkais, iškeliamos vėliavos, išstatomos garbės sargybos; prieš paveikslą kelyje barstomos gėlės; sutikimo ir palydų proga sakomos specialios prakalbos, skaitomos paskaitos, vyksta liaudies pasilinksminimai.

kiekvieną jos dukrą kaupti savo dvasios jėgas ir, įžengus į Šventąją Vilniaus Raguvą, sugiedoti Laisvės Himną ir pavasariškai pražysti visais kūrybos žiedais.

Lenkdami prieš Tave, Lietuvos Kūrėjau, savo galvas, prisiekiame Tau būti verti Tavo palikuonių vardo, išvaduoti pavergtą Vilnių – tą Lietuvos širdį, kad ji, sutvaksėjus Tavo ir mūsų kovų ir laimėjimų audrom, per amžius amžius žerėtų Laisvės ir kūrybos saule.

Senojo Vilniaus bokštų byla ir Baltijos jūrų marių ūžesys – tai Lietuvos amžina pasaka – ir mes be jų, kaip ir Tu, Vytautai Narsusis, negyvensim.

Tai mūsų maldos paskutinis žodis²⁷.

(teksto autorius Petras Vaičiūnas)

Po to paveikslas keliaudavo toliau, chorui giedant arba orkestrui grojant „Vytauto Didžiojo garbės giesmę“:

O, Vytaute Didis, šviesusis lietuvi,
Tu Nemuno gentėm vainiką nupynei,
Tu Lietuvai kūrei didvyrišką būvį,
Tu saule liepsnoji lietuvių Tėvynei.

Garbė Tau, galiūne, per amžius tebūnie!
O Vytaute Didis, tu – saulėtas žygis,
Tu – degantis kardas, dėl laisvės sušvitęs,
Tu – riterių žiedas, mūs garbei išdygęs,
Tu – genijaus žaibas, Tu – Žalgirio Vytis.

Garbė Tau, galiūne, per amžius tebūnie!
O, Vytaute Didis, mūs Vilniaus didvyri,
Tu žygiais pelnei sau karaliaus karūną.
Mes, skaudžią vergiją belaisvės patyrę,
Tavim atgaivinam ir dvasią ir kūną.

Garbė Tau, galiūne, per amžius tebūnie!²⁸
(autorius P. Vaičiūnas)

Paveikslas buvo nešamas visais kelionės būdais (pėsčiomis, raitom, vežamas automobiliu bei traukiniu, plukdomas Nemunu, Baltijos jūra, skrai-

²⁷ *Vaižbys*, p. 55 (teksto reprodukcija).

²⁸ *Ibid.*, p. 6.

dinamas oru); kelionę išsamiai nušvietė spauda, vėliau buvo išleista keletas specialiai jai skirtų dokumentinių leidinių²⁹. Vienu svarbiausių kelionės akcentų tapo autonomiškos Birutės iškilmės Palangoje rugpjūčio 15 d. Jų metu tautiniais rūbais apsirengusių moterų eiseną bei vėlesnėmis stilizuotomis pagoniškomis apeigomis buvo pagerbta didvyrio motina, vakare surengtas dar vienas masinis reginys – Birutės kalno papėdėje suvaidinta V. Mykolaičio-Putino misterija „Motina – vaidilutė“, autorius šiam vakarui specialiai adaptuotas ankstesnio kūrinio „Nuvainikuotoji vaidilutė“ variantas (1927). Misterijoje dalyvavo apie 400 vaidintojų, ji sutraukė apie 6000 žiūrovų. Iškilmų proga Palangoje tris dienas buvo iškeltos vėliavos; vykstantiems į šventę buvo taikomas pigesnis geležinkelio bilietų tarifas. Prieš šventę buvo išleistas specialus atsišaukimas į Lietuvos mergaites ir moteris, raginantis su tautiniais rūbais atvykti į iškilmes.

Taip pat iškilingai Kaune, paveikslo kelionės pradžioje, paminėtos Žalgirio mūšio sukaktuvės.

Centrinės Vytauto Didžiojo jubiliejaus iškilmės Kaune ir visoje Lietuvoje vyko rugsėjo 7–8 dienomis. Specialiu įstatymu Vytauto karūnavimo diena – rugsėjo 8-oji buvo paskelbta Tautos švente. Jubiliejaus diena švesti visoje Lietuvoje buvo nustatytas tapatus scenarijus, kurį išplatino VDK: rugsėjo 7 d. keliuose į miestus ir miestelius buvo statomi šventiniai vartai; vyko paskaitos salėse prie Vytauto paveikslo, koncertai su dainomis, deklamacijomis ir gyvaisiais paveikslais; rugsėjo 8 d. paveikslais ir vėliavomis išpuošti namai; miestuose iškelta viena centrinė Vytauto Didžiojo vėliava, prie kurios reikia sugiedoti himną ir specialią šventinę kantatą Vytautui; šią dieną įteikti valstybiniai apdovanojimai, įvyko paradas, atidarytos naujos įstaigos, pašventintos Vytauto gatvės, tiltai, paminklai, į statinius įmūryti Vytauto Didžiojo medalionai. Šią dieną vyko iškilingos eisenos į istorines vietas; atlikti patriotinių dramos veikalų ir misterijų vaidinimai, iliuminacijos³⁰.

Iškilmės Kaune prasidėjo rugsėjo 7 d. priešpiet specialiomis paskaitomis moksleiviams ir visuomenei; popiet įvyko iškilingas rekonstruoto Vytauto prospekto atidarymas. 17 val., dalyvaujant Vyriausybės nariams, kariuomenei, šauliams, Aleksoto karo aerouoste buvo sutiktas iš kelionės grįžtantis Vytauto Didžiojo paveikslas, atskraidintas iš Garliavos. Iš Aleksoto paveikslas pirmiausia buvo iškilingai atneštas į iliuminuotą Kauno pilį,

²⁹ *Albomas; Albumėlis; Vaizbys.*

³⁰ CVA, f. 1640, ap. 2, b. 14.

po to į Karo muziejų, kur po prakalbų sugiedotas himnas ir nuleista vėliava. Vakare Valstybės teatre įvyko uždaras spektaklis diplomatams, kurio metu suvaidinta Maironio drama „Vytautas – Karalius“ (rež. B. Dauguvietis). Rug-
 sėjo 8 d. 7 val. ryto Karo muziejuje buvo iškilmingai pakelta Vytauto Di-
 džiojo vėliava; 10 val. įvyko pamaldos kariuomenei Arkikatedroje Bazili-
 koje ir P. Vileišio aikštėje. Paskui valstybės vadovas priėmė kariuomenės
 parada; įvyko iškilmingas Miesto tarybos posėdis Rotušėje, kurio metu mies-
 tiečiams buvo dovanotos baudos už smulkius prasižengimus, nuomos
 mokesčių skolos; vyko Vytautui skirtų statinių pašventinimas; vakare cent-
 rinėmis Kauno gatvėmis praėjo „eiseną su vėliavomis, fakelais, orkestrais,
 dainomis ir gyvaisiais paveikslais“³¹; Vytauto kalne suvaidinta misterija
 (L. Giros „Vytauto žemė“). Sutemus miestą nušvietė iluminacija, vėliau –
 fejerverkai; įvyko priėmimas diplomatams. Pagal analogišką scenarijų bu-
 vo švenčiama ir kitose Lietuvos vietose.

Spalio 27-oji visoje Lietuvoje buvo paminėta kaip liūdesio ir gedulo
 diena. Pagal nustatytą scenarijų miestai buvo išpuošti, tačiau vengta atvirai
 gedulingos simbolikos (Kaunas iliuminuotas baltai). Visų tikiųjų maldos
 namuose tuo pačiu laiku įvyko pamaldos; į katalikų pamaldas kariuomenė
 pirmą kartą nuo Nepriklausomybės kovų atvyko su karo vėliavomis, įvyko
 centrinis visuomenės susirinkimas prie Karo muziejaus, Laisvės varpas bei
 visų bažnyčių didieji varpai suskambino 500 dūžių; Karių kapuose pašven-
 tintas paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę.

Paskutiniu kalendorinių Vytauto Didžiojo metų akcentu Kaune tapo lap-
 kričio 23-ioji – Lietuvos kariuomenės įkūrimo metinės: Vienybės aikštėje
 buvo padėtas ir pašventintas kertinis akmuo Vytauto Didžiojo muziejui. Į
 muziejaus pamatus įmūrytas tokio turinio aktas:

„Lietuvių Tautos MILŽINUI KARŽYGIUI ir VIEŠPAČIUI VALDOVUI
 VYTAUTUI DIDŽIAJAM, penkiems šimtams metų nuo JO mirimo suėjus,
 pagerbti JO didžiosios DVASIOS gaubiami tolimieji ainiai, statydindami
 JAM atmintį VYTAUTO DIDŽIOJO MUZIEJŲ – PAMINKLĄ, tūkstantis
 devyni šimtai trisdešimtais – VYTAUTO DIDŽIOJO – metais lapkričio dvide-
 šimts trečią dieną, – dieną, kurią sueina dvylika metų, kai susikūrė prisikė-
 lusios Lietuvos Valstybės Kariuomenė – tautos laisvės atvaduotoja, ir dvylika
 metų uolaus valstybės atstatymo darbo ir tautos ateities kūrimo, SAVO PRE-
 ZIDENTO ANTANO SMETONOS VADOVAUJAMI, deda šį VYTAUTO

³¹ *Biuletėnis*, p. 18.

DIDŽIOJO MUZIEJAUS kertinį akmenį laikinoje Lietuvos Valstybės sostinėje, Kaune, ir, gaivindami savyje Tannenbergo Žalgirio NUGALĖTOJO narsiąją VALIĄ, ryžtasi atvaduoti lenkų pagrobtą savo sostinę Vilnių³².

Valstybės vadovas pasakė dar vieną programinę kalbą³³.

Be čia suminėtų iškilmių, 1930-aisiais – Vytauto Didžiojo metais visoje Lietuvoje vyko aibė lokalinių švenčių, minėjimų, paminklų atidengimų, Vytautui Didžiajam pašvęstų pastatų atidarymų. Antai Kaune Vytauto Didžiojo metais pastatyti ir jubiliejaus kontekste atidaryti Ugniagesių rūmai (kuriuose įsikūrė ir Vinco Kudirkos biblioteka-skaitykla), dvi pavyzdinės pradžios mokyklos, Vytauto Didžiojo vardu pavadintas Lietuvos universitetas; vyriausybė įsteigė Vytauto Didžiojo ordiną – aukščiausią valstybės apdovanojimą; vyko du jubiliejui skirtų literatūros kūrinių konkursai, muzikos kūrinių konkursas, išleisti ar pradėti rengti mokslo leidiniai³⁴; susuktas 95 min. trukmės kino filmas „Iškilmės Vytauto Didžiojo garbei“, kuris, padaugintas 7 kopijomis, keletą metų rodytas Lietuvoje bei užsienio lietuvių kolonijose. Per provinciją nusidriekė Valstybinio dramos teatro gastrolės, organizuotos Šaulių sąjungos ir Krašto apsaugos ministerijos, kurių metu vaidinta specialiai pritaikyta Maironio drama „Vytauto išgelbėjimas“ (pirminis dramos pavadinimas „Kęstučio mirtis“). Vaidinimai dažnai vyko atvirame ore, juos stebėjo tūkstantinės minios; artistai buvę sutinkami su orkestrais ir gėlėmis, palydimi ovacijomis³⁵; po spektaklių dar buvo sakomos prakalbos. Jubiliejiniiais metais nepriklausomoje Lietuvoje, kaip jau minėta, buvo pastatyta apie 20 Vytauto paminklų, dar keliolika okupuotame Vilniaus krašte; beveik kiekvienoje didesnėje gyvenvietėje atsirado Vytauto gatvės, aikštės, Vytauto medžiai ar kitokios atminimo vietos; Vytauto laikais statytose bažnyčiose įmūryta apie 20 specialių valdovo bareljefų. Per šiuos metus išspausdinta kelios dešimtys įvairių propagandinių leidinių, rinkoje pasirodė įvairių kitokių „vytautinių“ atributų (Vytauto portretų, medalionų, atvirukų, biustų, puodelių su Vytauto Didžiojo atvaizdu, net jubiliejinis kavos servizas ir t. t.)³⁶.

³² *Lietuvos aidas*, 1930, Nr. 268, p. 5.

³³ *Vaižbys*, p. 163–165.

³⁴ Žr. bibliografiją.

³⁵ *Vaižbys*, p. 150–152. Pvz., Panevėžyje du gimnazijos kieme suvaidintus spektaklius stebėjo iš viso apie 4000 žiūrovų.

³⁶ Žr. VDK leidinių apžvalgą: *Biuletėnis*, p. 12–14; ir nepasirašytą ataskaitą: *CVA*, f. 640, ap. 2, b. 22, l. 117–125.

Vytauto Didžiojo kultas, per jubiliejų aprėpęs visą kalendorinį metų ciklą ir kone visas Lietuvos valstybės bei atskiro jos piliečio gyvenimo puses, nesibaigė ir po 1930 m. Dar kelerius metus ėjo jubiliejui skirti moksliniai, grožiniai bei populiariūs informaciniai leidiniai³⁷, buvo statomi sukakties metais pradėti statiniai, atidengiami paminklai. Iki 1935 m. užtruko svarbiausiojo Vytauto kulto paminklo – Vytauto Didžiojo muziejaus statyba Kaune; muziejus daugiausia statytas už visuomenės lėšas, o tai reikalavo tolydžio atnaujinti statybos motyvaciją, palaikyti spaudos dėmesį. Pagrindinė Vytauto kulto institucija VDK egzistavo iki pat 1939 m., tiesa, nuo 1936 m. pamažu likviduodamasis. Didžiausias VDK rūpestis šiuo laikotarpiu kaip tik ir buvo Vytauto Didžiojo muziejus. Po tam tikro atoslūgio 1931 m. pabaigoje buvo atnaujintas neveiklių Komiteto skyrių darbas, netgi įsteigta naujų; imtasi energingų ir, kaip laikas parodė, gana sėkmingų pastangų sukaupti lėšų³⁸.

Tokių visuomeninių iniciatyvų ir valstybės dėmesio, kaip čia aptarti, per 1918–1940 m. laikotarpį daugiau nenusipelnė joks įvykis ir jokia istorinė-kultūrinė figūra. Jau vien dėl tokio organizacinio užmojo Vytauto Didžiojo jubiliejus laikytinas centriniu tarpukario Lietuvos politiniu-kultūriniu ritualu. Tas pat aiškėja ir iš jo semantikos.

Prieš pereinant prie Vytauto Didžiojo kulto ideologinių, emocinių, psichologinių turinių, pravartu įdėmiau pažvelgti į jo sociologiją. Koks kulto santykis su įvairiomis tarpukario Lietuvos visuomenės grupėmis ir jėgomis, ypač su valdančiuoju tautininkų režimu; kokio atgarsio jis sulaukė plačiuosiuose Lietuvos gyventojų sluoksniuose?

Kaip jau minėta, Vytauto Didžiojo jubiliejaus šventimo ir kulto steigimo idėjos kilo iš tautinio atgimimo veikėjų bei jiems artimų literatų, bajorų,

³⁷ Vytauto Didžiojo jubiliejui skirtų grožinės literatūros kūrinių konkursas truko iki 1932 m. balandžio mėn.; keturi geriausiai pripažinti veikalai dar tais pačiais metais buvo išleisti VDK lėšomis: Vytauto Bičiūno drama „Žalgiris“, Sergejaus Minclovo istorinė apysaka „Daina apie sakalą“, Antano Vienuolio istorinis romanas „Kryžkeliai“ bei S. Lauciaus poema „Vytauto karžygiai“. Konkurso vertintojų atmesta B. Sruogos drama „Milžino paunksmėj“ 1932 m. išėjo autoriaus lėšomis. Taip pat 1932 m. pasirodė reikšmingiausia Vytautui skirta kolektyvinė mokslinių straipsnių knyga – P. Šležo ir A. Šapokos redaguotas „Vytautas Didysis“; 1936 m. – K. Puidos romanas „Magnus Dux“, ir t. t.

³⁸ *Biuletėnis*, p. 27–28. Iš viso muziejus kainavo apie 4 milijonus litų, iš jų beveik pusė buvo surinkta iš visuomenės, o kitas lėšas skyrė valstybė (*Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1966, t. 34, p. 391).

kunigų aplinkos. J. Tumo, P. Matulionio, J. Beržanskio, J. Šliūpo, P. Vileišio, Maironio pavardės kartojasi Lietuvai pagražinti draugijos, LVDK, VVVDK ir bažnytinio Vytauto Didžiojo komiteto valdybų sąrašuose, keletas jų yra tarp aktyviausių jubiliejaus publicistų. Stiprus ir akivaizdus Vytauto Didžiojo kulto ryšys su tautinio romantizmo kultūrine-literatūrine paradigma³⁹. Prisiminus Šaulių sąjungos vaidmenį jubiliejaus renginiuose, principinis Vytauto Didžiojo kulto iniciatorių artumas tautininkų stovyklai nekels abejonių. Tai patvirtina ir jubiliejaus organizacijos suvalstybinimas, sklandžiai įvykęs pasirengimams išibėgėjus. Reorganizuotas VDK, pirmininkaujamas švietimo ministro, jau posėdžiauja Valstybės Tarybos rūmuose. Tautininkiškų ir karinių jėgų persvara ypač krinta į akis centrinėse 1930 m. ceremonijose⁴⁰.

Tačiau verta pažymėti, kad iš tiesų VDK niekada visiškai nesusiliejo su valstybe. Nors formaliai vadovaujamas vyriausybės narių ir pirmininkaujamas paties prezidento, faktiškai jį iki pat likvidavimo tebetvarkė sekretorius, buvęs VVVDK pirmininkas, LPD narys V. Braziulevičius. Atskiras, daugiau paties komiteto susirenkamas iš visuomenės, pasiliko ir VDK biudžetas. Kai kurios VVVDK bei VDK iniciatyvos Vytautui Didžiajam pagerbti nebuvo valstybės valdžios aprobuotos (pavyzdžiui, buvo sustabdytas VDK inicijuotas Vytauto Didžiojo kultūros fondo projektas, nors valstybės finansininkai Ministrų Kabinetui jau buvo parengę detalią jo veiklos sąmatą⁴¹). Nepavaldi valstybei Vytauto Didžiojo kultu veikusi jėga buvo Katalikų Bažnyčia, sankcionavusi pasaulietinius renginius savo dalyvavimu, tačiau turėjusi ir atskirą Vytauto Didžiojo pagerbimo programą, kiek kitokią kulto figūrų interpretaciją, kurioje kartais prasimušdavo kritiškų gaidų⁴². Todėl 1930 m. jubiliejaus ir vėlesnių metų Vytauto Didžiojo kulto organizacinėse struktūrose teisingiausia matyti tam tikrą valdančiųjų tautininkiškų, karinių ir katalikiškų jėgų aljansą. Visų jų organizacijos kuria ir remia VVVDK/VDK

³⁹ Apie tai, kad Vytauto kulto idėją išpopuliarino „mūsų romantininkai“, prakalboje prie Vytauto bažnyčios Kaune užsiminė J. Tumas (*Albomas*, p. 28).

⁴⁰ Plg. *Vaizbys*, p. 51–57.

⁴¹ *CVA*, f. 1640 ap. 1, b. 180, l. 5–11. Plg. Vytauto Didžiojo vardo kultūros fondo įstatymo projektą, *ibid.*, b. 10.

⁴² Bažnyčia kultu akcentavo Vytauto kaip Lietuvos krikščionintojo objektyvią reikšmę, tuo tarpu vertindami jo asmenines savybes, politines manipuliacijas Bažnyčios istorikai buvo gana santūrus: plg. J. Totoraitis, *Vytautas katalikas*, Marijampolė, 1930, p. 28–30.

skyrių tinklą; iš šaulių, valstybės tarnautojų, katalikiškų organizacijų narių rinkliavomis bei platinant propagandinę medžiagą surenkama daugiausia lėšų⁴³. Šauliai, kariai, savivaldybių, pašto, policijos valdininkai, jaunulietuviai, ateitininkai, mokytojai ir Bažnyčios atstovai sudaro absoliučią visų Vytautui pagerbti iškilmių vykdytojų daugumą.

Šių jėgų parama Vytauto kulto šalininkams bei rengėjams garantavo visišką persvarą 3-iojo dešimtmečio pabaigos – 4-ojo dešimtmečio Lietuvos visuomenėje. Tačiau būtų neteisinga jiems taikyti „visos tautos“ apibūdinimą. Vytauto Didžiojo jubiliejų tyrinėjęs J. Aničas pastebi, kad nuošaliai nuo sukaktuvinių renginių laikosi socialdemokratų, valstiečių liaudininkų ir komunistų organizacijos, sukaktuvinėje euforijoje visai negirdėti jų spaudos balso. Antai valstiečių liaudininkų laikraštis „Lietuvos ūkininkas“ per visus 1930 m. beveik nieko nerašo apie Vytautą, apsiribodamas tik pora ironiškų reportažų iš jubiliejaus iškilmių; taip pat tyli „Socialdemokratas“ ir „Kultūra“⁴⁴. Čia dar kartą primintina straipsnio pradžioje cituota vilniškio demokrato D. Alseikos pozicija⁴⁵. Panašiai, beje, jubiliejaus metu elgėsi ir cenzūros nevaržoma Amerikos lietuvių išeivijos spauda bei visuomeninės organizacijos: priešiška kultą sutiko tarp išeivių įtakinga komunistų partija, nuosaikiai reagavo liberalai, savo pozicijos oficialiai neišsakė socialdemokratams, nors jų atstovai dalyvavo dešiniųjų organizuotose Vytauto pagerbimo ceremonijose⁴⁶. Po kelerių metų „garbingos senovės“ kultą kritikavo ir valdžiai lojalus intelektualų autoritetas Vincas Mykolaitis-Putinas⁴⁷; valdišką jubiliejaus pobūdį nurodė kiti liberalesni apžvalgininkai⁴⁸. Tokia, beje, išliko ir vėlesnė liberalių lietuvių intelektualų nuostata, suformuluota pokario išeivijoje⁴⁹.

⁴³ Plg. *Biuletenis*, p. 24.

⁴⁴ J. Aničas, Pažiūros į Vytautą Didįjį 1930-aisiais, *Laikas ir įvykiai*, 1990, Nr. 16, p. 10–11.

⁴⁵ Žr. 15 nuorodą.

⁴⁶ J. Aničas, Pažiūros į Vytautą ..., p. 10–12.

⁴⁷ V. Mykolaitis-Putinas, „Garbinga senovė“ literatūroj ir praeities skriaudos tikrovėj, *Darbai ir dienos*, 1934, t. 3, p. 3–21.

⁴⁸ Plg. A. Šimėnas, „Vytautinė literatūra“ ir Lietuvos senovė, *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 14, p. 375.

⁴⁹ „Kraštas, tiesa, nusėtas istoriniais paminklais, atžyminčiais ir kunigaikštišką didybę, ir liaudišką ištikimybę, ir intelektualų susikaupimą, ir savanorių kraują. Bet jie beveik visi

Iš tautinių religinių Lietuvos grupių Vytauto Didžiojo jubiliejaus renginiuose ypač aktyviai dalyvavo žydai. Jau LVDK, paskui VVDK buvo Lietuvos žydų visuomenės atstovas, žurnalistas R. Rubinšteinas. Lietuvos vyriausiasis rabinas Šapira paskelbė atsišaukimą, kuriame ragino žydus dėtis prie VVDK darbų⁵⁰; žydų organizacijos kolektyvai dalyvavo viešose iškilmėse; kai kur žydų atstovai sakė sveikinimo kalbas (Vilijampolėje)⁵¹, nešė Vytauto Didžiojo paveikslą (Telšiuose)⁵². Iškilmių nuotraukose matyti žydų organizacijų simboliai, vėliavos (Žasliai); Aukštadvaryje net Vytauto Didžiojo garbės vartų šūkis užrašytas hebrajiškais rašmenimis⁵³. VDK skyriuose bendradarbiavo ir stačiatikių šventikai (pvz., Vievio)⁵⁴, pagal Vytauto Didžiojo pagerbimo ritualo instrukciją iškilmėse dalyvavo Lietuvos vokiečiai, lietuviai protestantai. Aprioriškai izoliuotų, atstumtų visuomenės dalių, išskyrus savo apsisprendimu atsiribojusias ideologines grupes, Vytauto Didžiojo jubiliejaus iškilmėse bei kulto renginiuose nebuvo. Tai atitinka pagrindinę – integracinę kulto ideologinę nuostatą.

Plačiosios visuomenės reakcija į Vytauto kultą apibūdinti sunkiau; čia ribojamasi tik preliminariomis pastabomis.

Vienas labiausiai krintančių į akis Vytauto Didžiojo jubiliejaus iškilmių bruožų yra puikiai veikiantis aptartasis jų organizacinis aparatas. Didžiąją VDK archyvo dalį užima smulkmenišką susirašinėjimą su skyriais dėl lėšų rinkimo, atributikos platinimo, čia randamos detalios minėjimų instrukcijos, švenčių sąmatos, spaudai parengta informacija. Nepaprastai visapusiška, ypač turint omenyje palyginti skurdžias 1930 m. valstybingumo tradicijas, kulto propagandinė medžiaga. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad provincijos visuomenės žymesniems nariams VDK vadovai turėjo

savo meniniu nereikšmingumu liudija paviršutinį, vien jausminį lietuvių santykį su savo istorija“ (V. Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago, 1986, p. 146). Plg. A. J. Greimo samprotavimus straipsniuose „Istorijos vaizdai ir istorinė galvosena“ (1953), „Mitai ir ideologijos“ (1966), A. J. Greimas, *Iš arti ir iš toli: Literatūra. Kultūra. Grožis*, Vilnius, 1991, p. 331–334, 366–367.

⁵⁰ *Vaižbys*, p. 14.

⁵¹ *Ibid.*, p. 65.

⁵² *Albumas*, p. 54.

⁵³ *MKČDM*, Ta-5099, l. 69, 70.

⁵⁴ *Albumas*, p. 77. Lietuvos kariuomenės kapelionas J. Korčinskis išleido istorinę Vytauto darbų apžvalgą rusų kalba (Ю. Корчинский, *Витовт Великий*, Каунас, 1930).

ir administracinio spaudimo priemonių, jomis, kaip rodo dokumentai, buvo pasinaudota. Štai jau 1929 m. VVDK rašte Nr.107 vietinių Komiteto skyrių steigimo našta „ipareigojami prisiimti“ [išryškinta mano. – G. V.] šauliai, dvasininkai, mokytojai ir kiti inteligentai⁵⁵. Dar tiesmukesnės kartais buvo vietos VDK viršūnės. Pavyzdžiui, Rokiškio apskrities VDK, kuri sudarė apskrities karo komendantas, policijos viršininkas, gimnazijos direktorius, mokyklų inspektorius, šaulių vadas, advokatas, vienas mokytojas ir klebonas⁵⁶, savo 1932 m. sausio 22 d. raštu šaulių būrio vadui mokytojui Vaidakavičiui pavedė sudaryti Kazliškio apylinkės VDK poskyrį (rašta pasirašė pulkininkas leitenantas Jašinskas)⁵⁷. Šie administracinio poveikio svertai, kurie, be abejo, kėlė konformistinę visuomenės reakciją, kartu su kultą sureikšminančiais valstybės bei Bažnyčios gestais sudarė galingą ideologinę mašiną, gaminančią nacionalinės euforijos ir kulto visuotinumą regimybę.

Kita vertus, esama ir nemaža palankios įvairių visuomenės sluoksnių reakcijos bei asmeninės Vytauto Didžiojo kulto aprobatos liudijimų. Antai klaipėdiškis stalius iš Daugų Emilis Stragies gamino Vytauto atvaizdą iš 18 rūšių medžio, rinkto, pasak jo paties, keletą metų ir atsiuntė jį VDK, kad šis jį padėtų jubiliejinės parodos paviljone greta kitų Vytauto garbės ženklų⁵⁸. Latvijoje gyvenantis baronas Igoris von der Launitzas jubiliejaus proga dovanavo Karo muziejui savo genealogiją, jį siejančią su Šventosios Romos imperijos imperatoriais⁵⁹. Daukšių kaimo (Mosėdžio vls., Kretingos aps.) ūkininkai, išvengę nuostolingą ginčo teisme, nusprendė sutaupyti pinigų (80 Lt ir 80 ct) paaukoti Vytauto Didžiojo muziejaus statybai⁶⁰. Pavienių asmenų siūlymų, kaip geriau pagerbti Vytautą Didįjį, VDK archyve yra išlikę ir daugiau⁶¹.

Gal akivaizdžiausiai centrinės organizacinės valios ir vietinės iniciatyvos santykis išryškėja Vytauto Didžiojo paminkluose. Kai kurie tokie paminklai buvo pradėti statyti dar prieš VVDK sprendimą kultą koncentruoti

⁵⁵ CVA, f. 1640, ap. 2, b. 6, l. 16–17.

⁵⁶ Ibid., l. 75.

⁵⁷ Ibid., l. 195.

⁵⁸ CVA, f. 1640, ap. 2, b. 7, l. 81.

⁵⁹ Ibid., l. 109–112. Analogiškai rygietis bajoras Kazimieras Vizboras muziejui dovanavo jo protėviams Vytauto duotos privilegijos notarinį nuorašą (ibid., l. 153).

⁶⁰ CVA, f. 1640, ap. 2, b. 22, l. 215.

⁶¹ Ibid., b. 10.

laikinojoje sostinėje (pvz., Perlojoje: VVDK fiksuota išlyga, kad šį paminklą leistina užbaigti⁶²), o vėliau jie buvo statomi nepaisant VDK rekomendacijų, vietinėmis jėgomis ir atskirai surinktomis lėšomis. Tokius vietinius paminklus tenka laikyti Vytauto kulto „pasisavinimo“ išraiška⁶³. Dar iškalbingesni 1930 m. lietuvių antroponimikos duomenys:

„Pirmą kartą savo vardu aš nusivyliau mokykloje. Atėjęs į pirmą klasę, netikėtai sužinojau, kad čia tokių „karalių“ yra apie trisdešimt, o jų „pavaldinių“ tik ketvertas: du jaunesni už mus Algirdai, vienas antrametis Jonas ir vienas trečiametis Pilibertas. Ta naujiena mane gerokai nuliūdino. Bet kai panaši istorija pasikartojo gimnazijoje, komjaunime, o vėliau ir Rašytojų Sąjungoje, man pasidarė linksma. Dabar, sutikęs savo amžiaus žmogų Vytauto vardu, be didelės klaidos galiu atspėti, kad jis yra gimęs 1930 metais“⁶⁴.

2.

Vytauto Didžiojo kulto ideologinį branduolį tiesiogiai nurodo pagrindinės svarbiausių jubiliejaus tekstų sąvokos – Valstybė ir Tauta. Vytauto – lietuvių valstybingumo ir tautiškumo simbolio reikšmė yra savaimė suprantama 1930 m. iškilnių aprašymuose bei komentaruose⁶⁵. Ši reikšmė įtvirtinama įvairiais būdais – ir vizualiais atvaizdais, ir oficialiųjų iškilnių, ritualų simboline kalba, ir intelektualiu diskursu (mokslo veikalais), ir populiariais šūkais, masinių renginių emocinėmis sugestijomis. Kartu į viešas apeigas, į įvairiai eksploatuojamą Vytauto Didžiojo biografiją įrašoma tam tikra Lietuvos valstybingumo bei tautiškumo samprata, kuri tvirtai legitimuojama

⁶² Ibid., b. 2, l. 17.

⁶³ Bent kai kurių paminklų atveju toks „pasisavinimas“ nekelia jokios abejonės. Antai vėlesnė propaganda plačiai panaudojo trijų Vyžuonų piemenų už savo sutaupytus pinigus (195 Lt) miške pastatytą Vytauto paminklą (žr. *Nukentėję paminklai*, Vilnius, 1994, p. 202–203). Galima pridurti ir plačiau nežinomą Sedos akmentišio Povilo Bielskio privačiai pastatytą paminklą, stiliumi primenantį sovietmečiu išgarsėjusią primityviają Orvydų sodybos akmens monumentalistiką (*CVA*, f. 1640, ap. 2, b. 22, l. 77, 78). Kaip minėta, iš viso Vytautui jubiliejaus metais Lietuvoje iškilo apie 30 paminklų.

⁶⁴ V. Petkevičius, *Yra šalis*, Vilnius, 1975, p. 57–58. Plg. Biržų „vytautukų“ nuotrauką *Albume*, p. 376. Dar vienas antroponimikos pavyzdys: šio straipsnio autoriaus kitam tikslui sudarytame maždaug 100 žymiausių XX a. lietuvių rašytojų sąrašė yra 9 Vytautai (žr. *Gimnasis žodis*, 1993, Nr. 7/8, p. 10–11).

⁶⁵ *Biuletėnis*, p. 9; plg. *Įstatymo* preambulę.

nuorodos į neginčijamą istorinį autoritetą būdu. Taip akivaizdžioji Vytauto valstybingumo ir tautiškumo simbolio reikšmė pati tampa ženklu, žyminčiu ir perteikiančiu tam tikras jam priskirtas reikšmes. Kalbant lingvistikos bei semiotikos terminais, Vytauto asmens vaizdinys aptariamajame kulte yra žymiklis (signifikantas), o eksponuojama valstybingumo ir tautiškumo simbolio reikšmė – žyminys (signifikatas). Juo perteikiama konkreti denotacinė valstybingumo/tautiškumo samprata bei kitos reikšmės, kurių iškilmių dalyvis gali ir neįsisąmoninti. Šioje denotacinėje Vytauto Didžiojo kulto plotmėje gana gerai matyti dalyvaujančioms jėgoms aktualūs ideologinių programų bruožai, kryptingų ideologinių manipuliacijų ženklai, spontaniškai vykstančių visuomenės mentalinių procesų požymiai.

Vytauto kaip valstybingumo simbolio bendrąją reikšmę aiškiausiai fiksuoja kulto ikonografija, pabrėžianti ginkluotą galią (kalavijas) ir suverenią valdžią (karališkos insignijos)⁶⁶. Į šį aspektą – Vytautą eksponuoti kaip Lietuvos valstybės emblema ir istorinį Vytautą perskaityti per šiuolaikinės Lietuvos valstybės interesus – sutelkta visa oficialiųjų jubiliejaus iškilmių bei kulto simbolika; „prasmės perteklius“ čia sukuriamas toks, kad Vytauto – valstybingumo simbolio reikšmė tampa savaime suprantama. Antai jubiliejaus iškilmėms suteikiamas valstybinės reikšmės įvykio rangas; jose visur dalyvauja valstybės vadovas ir aukščiausi jos pareigūnai; centrinė kulto figūra tampa ženklu, žyminčiu centrinius valstybės erdvinės (gatvės, aikštės), technologinės (tiltai), kultūrinės (aukštosios mokyklos), socialinės-politinės (ordinas) organizacijos taškus, dažnai sutampa su jos suverenitetą žyminčiais architektūriniais ženklais (paminklai). Jau čia matyti, kaip archaizuojanti viduramžių valdovo vaizdinį persmelkia modernios tautinės respublikos suverenumo ir legalumo reikšmės. Dar aiškiau XX a. 4-ojo dešimtmečio Lietuvos lūkesčiai bei interesai matyti militariniuose Vytauto reikšmę kuriančiuose komponentuose. Tiek ritualuose, tiek žodiniuose komentaruose Vytautą visą laiką gaubia jėga: visose iškilmėse valdovo atvaizdą ir jį lydinius oficialius asmenis supa ginkluota sargyba, išskleidžiamos kariuomenės bei ginkluotos liaudies (šaulių) garbės rikiuotės; kulminacinėse iškilmėse vyksta kariuomenės paradai, aidi saliotai; didžiausio dėmesio minint Vytauto žygius sulaukia du dalykai: jo militariniai laimėjimai ir pastangos bei pasiekimai stiprinant valstybės suverenitetą, apsaugant ją nuo išorės priešų

⁶⁶ Plg. Adomo Varno pieštą Vytauto portretą – oficialų 1930 m. iškilmių Vytauto Didžiojo atvaizdą.

pretenzijų. „Vytautiška“ karinė parengtis, būtinybė atstatyti pažeistą suverenitetą minėjimuose iškeliami ir kaip pirmieji šiandieninės Lietuvos politiniai uždaviniai.

Ne mažiau sistemingai kulte nurodomas ir Vytauto asmens bei jo valstybinės politikos lietuviškumas. Žodiniuose tekstuose ypač pabrėžiama grynai lietuviška Vytauto kilmė, jo ryšiai su žeme ir liaudimi. Be to, Vytautui asmeniškai priskiriama moderni patriotinė ideologija:

„Trumpai Vytauto politiką šitaip galima formuluoti: ofenzyva – Rytuose, defenzyva – Vakaruose, o viduje <...> laikomasi šūkio: **L i e t u v a – l i e t u v i a m s !**“⁶⁷

Ši tautinį kulto ideologijos aspektą paremia ritualų apeigos bei atributika. Tautiniais ornamentais papuošto Vytauto paveikslo sutikimo ir palydų ceremonijose gausiai reprezentuojama tauta: išsirikiuoja masinės organizacijos; moterys dėvi tautinius rūbus; paveikslas, kaip liaudies religiniuose papročiuose, apkaišomas žalumynais; statomi, panašiai kaip liaudies vestuvėse, sutikimo vartai; vyksta liaudies pasilinksminimai. Atitinkamai centrinėse iškilmėse surengiama impozantiška ūkio paroda, dainų diena, eitynės ir panašūs masiniai renginiai. Pati Vytauto paveikslo kelionė taip pat simboliškai reprezentuoja valdovo personalinį artumą tautai, vienybę su žeme ir žmonėmis. Ypač ši Vytauto – tautos sūnaus simbolika dažna Birutės ritualuose, kuriuose dar įsipina ir tautinės tikybos elementas.

Valstybinė ir tautinė simbolika Vytauto kulte neatsitiktinai susipina: ji atitinka vieną svarbiausių tarpukario politinės ideologijos kategorijų – tautinės valstybės konceptą.

Iš aktualiosios politinės programos vienas punktas Vytauto kultą permelkia ištisai, pasireiškia visose jo formose ir visuose ideologijos artikuliuojamose lygiuose; populiarumu šis punktas beveik ima konkuruoti su pačiu Vytautu ir itin aiškiai parodo modernų, iš tarpukario politinės bei kultūrinės konjunktyros išplaukiantį kulto pobūdį. Tai Vilniaus klausimas. Beveik visos Vytauto sukaktuvių proga pasakytos kalbos – nuo aukščiausių valstybės pareigūnų centrinėse iškilmėse iki eilinių kalbėtojų provincijoje – baigiasi istorinės skriaudos ir neteisybės priminimu: štai tauta ir valstybė, Vytauto tradicijos teisėtos paveldėtojos, negali įžengti į istorinę savo Didžiojo valdovo sostinę. Reiškiamas tvirtas įsitikinimas, kad Vilnius bus atgautas, ir kviečiama siekti šio tikslo. Šūkis „Vytaute, vesk mus į Vilnių!“ – greta

⁶⁷ P. Šležas, [Vytauto Didžiojo monografija], *Albumas*, p. 8; dar pgl. p. 5, 12.

tiesioginių sveikinimų ir pagarbos frazių bene dažniausiai pasitaikanti 1930 m. jubiliejinių renginių formulė⁶⁸. Vilniaus atgavimo tikslas įrašytas į pagrindinius Vytauto kulto ideologinius tekstus: Pasizadėjimą Raportų knygoje, kuris iškilmingai skaitomas, po to pasirašomas ir užantspauduojamas kiekvienoje Vytauto paveikslo kelionės vietoje; Vytauto Didžiojo garbės giesmę; Vytauto Didžiojo muziejaus steigiamąjį aktą, įmūrytą į muziejaus pamatus po kertiniu akmeniu; netiesiogiai ir Vytautui Didžiajam minėti įstatyme. Minėjimo iškilmėse būtinai atliekamos ir tokios patriotinės dainos, kuriose pavergtas Vilnius yra centrinis motyvas, kaip P. Vaičiūno „Ei pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“, Žalgirio „O, Vytaute Didis“. Žalgirio mūšio minėjime Kaune liepos 15 d. atsargos pulkininkas Zaskevičius pažymėjo, kad tas mūšis visiems laikams nustatęs Lietuvos vakarines sienas, o dabar Lietuvos laukias „kitas Žalgirio mūšis, kuriuo teks nustatyti Lietuvos pietų ir rytų sienas“ ir išvaduoti Vilnių⁶⁹. Vilniui vaduoti sąjunga 1930 m. surengė specialias Vilniaus dienas Palangoje; paminklai su šūkiu „Vytaute, vesk mus į Vilnių“ buvo atidengti Veliuonoje, Viekšniuose ir kitur⁷⁰. Populiariame istoriniame diskurse taip pat ypatingai pabrėžiamos Vytauto kovos dėl Vilniaus – Vytautas padaromas prototipiniu Vilniaus ir Vilniaus krašto išlaisvintoju iš lenkų⁷¹. Šiame kontekste pavyzdingas atrodo Vytauto Didžiojo paveikslo pagerbimo Gelvonuose erdvinis įforminimas: procesiją pasitinka Gedimino stulpų pavidalo garbės vartai, o išlydi vartai su Gedimino pilies siluetu⁷². Taip Vytauto pagerbimo ritualas net erdvės požiūriu sutvarkomas kaip dalyvius mobilizuojantis ir orientuojantis mechanizmas: minia sutelkiama, ideologiškai pakraunama ir nukreipiama Vilniaus pusėn. Savo-tiška ideologinė patranka.

⁶⁸ Plg. *Biuletėnis*, p. 16.

⁶⁹ *Vaizbys*, p. 63.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 148.

⁷¹ A. Nikžentaitis, *op. cit.*, p. 328.

⁷² *MKČDM*, Ta-5099, l. 68. (Kitose vietovėse panašius akcentus deda šūkiai: ant sutikimo vartų sveikinimas Vytautui, ant išlydimųjų – kvietimas žygiuoti į Vilnių (Širvintose: „Vytautai, mūsų Vilnius pavergtas“). Čia dar bent paminėtinas visiškai toks pat žymiausių elitinių grožinės literatūros tekstų sutvarkymas: plg. B. Sruogos dramą „Milžino paunksmė“ (1930), kuri šiame straipsnyje cituojama toliau, ir K. Puidos „Magnus Dux“ (t. I, 1936) finalines scenas.

Tokiame Vilniaus motyvo sureikšminime galime įžvelgti ne tik skaudžiausią ano meto Lietuvos politikos problemą: Vilniaus motyvas efektingai konkretizuoja kiekvienai nacionalistinei ideologijai būtiną priešų įvaizdį ir yra itin parankus masių mobilizavimo bei disciplinavimo pretekstas. Istorinis Vytauto Didžiojo ryšys su Vilniumi čia tampa papildomu aktualiojo Vytauto kulto stimulu ir Vilniaus – nacionalinio priešų ideologinę ašį sustiprinančiu argumentu.

Kiti Vytauto kulto aktualiosios politinės programos sandai ne tokie akivaizdūs; jų raiška kiek daugiau varijuoja priklausomai nuo situacijos ir auditorijos, tačiau įvairios formos ir sudėtingumo pasisakymai grupuojasi apie tam tikrus centrus.

Vienas tokių plačių ideologinių laukų nusidriekia apie vienybės sąvoką. Jis apima valstybės teritorinės vienybės aktualijas (kaip okupuotas Vilniaus kraštas), tautinių grupių valstybinio suvienijimo siekį, taip pat visuomenės vidinės vienybės, ideologų siūlomo sutelkto darbo valstybės vidaus bei išorės problemoms spręsti siekinį. Antai minint Vytautą Klaipėdoje, krašto gubernatorius A. Merkys akcentuoja, kad Vytautas „visą savo amžių kovojęs dėl Nemuno žiočių, siekęs platesnio išėjimo į jūrą“⁷³, Leipalingyje minimi „lenkų išplėšti Seinai“⁷⁴; kiekvienu atveju nepamirštama priminti susitelkimo ir budrumo būtinybę, nurodyti Vytautą kaip pasiaukojimo bendruomenės tikslams pavyzdį ir jo akivaizdoje rituališkai įsipareigoti ištikimam šias Vytauto vardu suformuluotas maksimas vykdyti.

Itin rafinuotą simbolinę raišką ši ir panašios tokios ideologinės aktualijos įgauna centriniuose Vytauto pagerbimo ritualuose, pagrindinių kulto ideologų kalbose. Geras pavyzdys čia būtų jau pristatyta Vytauto Didžiojo paveikslo kelionės po Lietuvą semantika. Dar pasižiūrėkime į Vytauto Didžiojo muziejaus statybos pradžios iškilmes: į muziejaus pamatus simboliškai dedami 5 akmenys iš 5 svarbiausių Lietuvos sričių, paimti ir atgabenti 5 svarbiausių „karinių šeimų“: Vyčio Ordino Tarybos, Karių savanorių, Invalidų, Šaulių ir Atsargos karininkų sąjungų; šie akmenys simbolizuoja 5 svarbiausius naujosios Lietuvos kovų įvykius: kovas su bolševikais, lenkais ir bermontininkais, Klaipėdos prijungimą ir Vilniaus žemės vadavimą, o kartu ir 5 šimtmečius nuo tos dienos, kada „lietuvių karžygyt, Vytautas

⁷³ J. Aničas, Vytauto Didžiojo mirties 500-osios metinės Mažojoje Lietuvoje, *Klaipėda*, 1990 07 17.

⁷⁴ *MKČDM*, Ta-5099, l. 92.

Didysis, paliko mums garbės vainiku apsuptą didžiąją Lietuvą“. Simboliška ir pati Vytauto Didžiojo muziejaus statybos diena – lapkričio 25-oji: „ji mūsų kariuomenės gimimo diena, ginkluotos pajėgos šventė, o kariuomenė mūsų tautai yra tvarkos, ramaus kultūros darbo, vilties ir didžiausios mūsų laisvės laidas“⁷⁵. Akmenis, paeiliui nusileisdami į duobę, įmūrija visų minėtų organizacijų atstovai.

Norėdami kaip reikiant suprasti Vytauto kulto mastą ir jo poveikį plačiajai visuomenei, turime atsižvelgti ir į tiesiogiai neišsakomas jo ideologines bei psichologines potekstes, apčiuopiamas mažiau disciplinuotoje kulto retorikoje, pasireiškiančias daugiau emocinėje plotmėje.

Vytautui Didžiajam skirtos propagandos tekstuose, prakalbose, apžvalgoje bene dažniausiai pasikartojantis emocinis-moralinis terminas yra garbė (plg. pirmąsias Pasižadėjimo ir Giesmės eilutes). „Vytautas, kilęs iš garbingų Lietuvos didvyrių, geriausiai atstovaujās garbingos ir senos tautos tradicijoms, savo garbingu gyvenimu jis pasiekęs, kad Lietuva esanti šandien verta stovėti garbingiausiųjų tautų pirmoj eilėj“⁷⁶. Vytauto Didžiojo iškilmėse „kiekvienas lietuvis pasijuto esąs ainis *garbingų* senolių, kurie nieko nebijojo ir prieš nieką nesilenkė. Jis *pagaliau įtikėjo* skaisčia savo tautos *ateitimi*“⁷⁷. Tai galbūt pati fundamentaliausia Vytauto kulto reikšmės ir poveikio lietuvių visuomenei plotmė. Garbės ir orumo sąvokos sutapatinamos su tautiškumu ir valstybingumu; tauta ir valstybė virsta esminėmis vertybėmis, pozityviai emociškai nuspalvintomis kategorijomis. Tai pati tautos, tautinio valstybingumo prielaida.

Analogiškai Vytauto kulte žadinamas ir moderniais ideologiniais turiniais papildomas minios, liaudies, tautos bendrumo jausmas. Kaip jau minėta, esminis visų kulto apeigų dalyvis yra minia (plg. pamaldas, paradą, parodas ir kt.). Kulto objekto, atlikėjų ir minios bendrumą pabrėžia tautinė atributika (paveikslo ornamentika, vainikai, vartai), vietos bendruomenės atstovų dalyvavimas „centro“ atliekamuose ritualuose (juostomis susijuosusi garbės sargyba, moterys tautiniais rūbais), liaudies švenčių elementai iškilmėse (šokiai, laužai, dainavimas). Taip Vytauto kulto įkarštyje žiedžiiasi bendro dalyvavimo politiniame gyvenime formos.

⁷⁵ Respublikos Prezidento kalba šventinant Vytauto Didžiojo muziejaus kertinį akmenį, *Lietuvos aidas*, 1930, Nr. 268.

⁷⁶ VVDK atsišaukimas į amerikiečius lietuvius: *CVA*, f. 1640, ap. 2, b. 2, l. 19–20.

⁷⁷ *Biuletėnis*, p. 21 (išskirta cituojant).

Ši Vytauto kulto semantikos aspektą paremia jo religinė simbolika. Religinį apeigų patirties panaudojimas naujiems, politiniams spektakliams yra dėsningas reiškinys⁷⁸. Vien paveikslo nešimas aplink Lietuvą pakankamai rodo kulto glaudų sąryšį su katalikiškais religiniais ritualais. Paveikslo kelionė primena bažnytinę procesiją: mažos baltai aprengtos mergaitės nešėjams po kojų barsto gėles, paveikslas papuošiamas kaspinais, naktį jis kartais ir ilsisi koplyčios pavidalo prieglobstyje arba tiesiog koplyčioje⁷⁹.

Iš tiesų religinė simbolika Vytauto kultą persmelkia daug giliau negu tik populiarių renginių išorė. Pastebėtina, kad Vytauto paveikslas dažnai regimas šalia Dievo Motinos; kartais jos pozicijoje atsiduria Birutė. Birutės šventė, beje, ir vyko per Žolinę – Dievo Motinos dangun ėmimo dieną (rugpjūčio 15 d.). Iš turtingos Vytauto biografijos labiausiai eksploatuojami kovos dėl valdžios – „kalvarių“ metai, kurie atitinka tautos atpirkimą iš didžiausių nelaimių. Kuriamas ir atskiras didvyrio Tėvo – Kęstučio kultas. Iškilmių apžvalgose minint Raportų knygos pasižadėjimą Vytautui, turbūt neatsitiktinai nuolat kaitaliojasi priesaikos ir maldos terminai: viešas įsipareigojimas ir priesaikos tekste, ir skaitymo rituale neatsiejamai sumišęs su religiniu tikėjimu išpažinimu⁸⁰. Vytauto Didžiojo muziejaus struktūrinį centrą sudaro Vytauto kapela, sutvarkyta pagal bažnyčios pavyzdį. Ižvalgiausios Vytauto sukurtųjų minėjimo apžvalgos autorius A. Vaizbys 1930 metus įvardija kaip „adoracijos“ metus⁸¹, o pedagoginio žurnalo „Lietuvos mokytojas“ apžvalgininkas juos apibūdina taip pat religiniu rekolekcijų terminu⁸². Nereikia užmiršti, kad visuose Vytauto kulto renginiuose tiesiogiai dalyvauja Bažnyčia, svarbiausi renginiai lydimi pamaldų, paminklus šventina kunigai. Oficialioje jubiliejaus emblemoje Bažnyčios ir Valstybės sąjungą simbolizuoja kryžius, besiremiantis į ietigalį (kitur į kalaviją).

⁷⁸ E. Hobsbawm, Introduction: Inventing Traditions, *The Invention of Tradition*, ed. by E. Hobsbawm and T. Ranger, Cambridge, 1994, p. 6; H.-G. Haupt, Ch. Tacke, *Die Kultur des Nationalen, Nation und Emotion: Deutschland und Frankreich im Vergleich: 19. und 20. Jahrhundert*, Goettingen, 1995, S. 269–273.

⁷⁹ *Albumas*, p. 93.

⁸⁰ Dar pgl. Švitrigailos priesaiką iš B. Sruogos dramos „Milžino paunksmė“ (B. Sruoga, *Raštai*, t. 2, p. 136–137).

⁸¹ *Vaizbys*, p. 17.

⁸² *Lietuvos mokytojas*, 1930, Nr. 1, p. 7.

Šie religiniai elementai Vytauto kulto dalyvio išgyvenimų skalę papildo dar vienu – šventybės išgyvenimu. Kulto įtvirtinamos tautinės bei valstybinės vertybės taip apgaubiamos ir sakralinėmis asociacijomis.

Religinė simbolika 1930 m. daugumai Lietuvos gyventojų, be abejo, buvo suprantamiausia aksiologinė kalba. Šios sakralizacijos ištakos susisiečia su romantine kultūrine mitologija, taip pat su universaliais kultūros modeliais, reikalaujančiais Pradininko, įkūrėjo, pagrindinio kultūros herojaus figūros. Tačiau galima spėti, kad šiuo aspektu kultas siejasi ir su konkrečiais valdančiojo elito interesais. Vienintelio tautos valdovo – globėjo figūra, apie kurią telkiasi visas valstybingumo ir tautiškumo reikšmių laukas, yra izomorfiška autoritariniam valdymo modeliui. Jubiliejaus iškilnių instrukcijose diskretiškai pažymima, kad greta Vytauto portretų „galima“ kabinti Jo Ekscelencijos Respublikos Prezidento portretus⁸⁴. Ši politinė manipuliacija 1930 m. nėra primygtina – ji tik sugestijuojama visos kulto teigiamos Lietuvos valstybingumo sampratos. Galimas dalykas, kad ši propagandinė matrica aiškiau išnyra vėlesniais, Antrosios Respublikos metais, slūgstant istorinių vaizdinių bei patriotinių emocijų bangai.

Vytauto Didžiojo kulto, šio sudėtingo prasmų ir simbolinių gestų darinio, semantikos giliausią sluoksnį galbūt įvardija vėlesnių eseistų pastabos apie lietuvių polinkį švęsti ne vien pergalių, bet ir pralaimėjimų šventes⁸⁵, apie martirologinę lietuvių kultūrinio identiteto pusę, vieno tyrinėtojo vaizdingai pavadintą „kentėjimo kultūra“⁸⁶. 1930 m. švęstas jubiliejus iš tiesų juk yra herojaus mirties metinės; Tautos švente paskelbta rugsėjo 8-oji – neįvykusios karūnacijos diena. Ar Vytauto kulte neglūdi ir to paties Vilniaus praradimo, ir skaudžių skyrybų su LDK kultūrinę tradiciją paveldėjusia sulenkėjusia bajorija, kultūrinio, taip pat politinio nevisavertiškumo, istorinės tradicijos trapumo, efemeriškumo pojūtis ir siekis jį atsverti mitinių archetipų evokacijomis, išprovokuotas militarinės jėgos trūkumo, nepasitikėjimo tautos dabartimi bei ateitimi, ir jo kompensavimo pastangomis?.. Tokią prielaidą patvirtintų reikšmingiausias grožinės literatūros tekstas, atsiradęs Vytauto kulto kontekste – Balio Sruogos drama „Milžino paunksmė“ (1932). Ši drama buvo parašyta minėtam Vytautui Didžiajam skirtų literatūros veikalų konkursui, tačiau vertinimo komisijos atmesta dėl tariamai nepagarbaus praeities traktavimo bei išpuolių prieš Bažnyčią. Dramoje

⁸³ CVA, f. 1640, ap. 2, b. 14.

⁸⁴ A. J. Greimas, *Mitai ir ideologijos, Iš arti ir iš toli*, p. 367.

⁸⁵ V. Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius, 1996, p. 171.

vyrauja žmogaus egzistencijos trapumo bei laikinumo pajauta, o finalinėse scenose sujungiami herojaus laidotuvių ir prisikėlimo motyvai, vienu kartu peržengiant istorijos, mito ir dabarties politinių aktualijų ribą:

ŠVITRIGAILA

Ko tylite sustingę kaip belaisviai?
 Karalius mirė?.. Ne! Karalius – gyvas!
 Iš aukšto sosto pergale jis skelbia!
 Iškelkit vėliavas! Ir vainikus
 Ištieskit vieškeliu plačiu: karalius
 Mus veda Vilniun, sostan Gedimino!
 Sujunda minia; sujunda vėliavos, vainikai, žibintai, – visi, rodos, pasiryžę iškilminga
 eisena žygiuot į Vilnių. Tuo tarpu muzika ir choras paplinta tokiu galingu maršu, kuris,
 rodos, ir numirėlius iš kapų prikels. Prieš pat uždangai nusileisiant, sujunda grabas:
 lyg jį nuima nuo katafalko, – lyg jis pats į publiką slenka, – lyg jo lavonas kelias.

XV

VYTAUTO MARŠAS

Te pašėlus vėtra ūžia,
 Verkia motina, meilužė, –
 Suskambės varpai sudužę
 Gedimino dovanos –

Kaip iš žemės klodų tinklo
 Skelsim Vytautui paminklą –
 Vilniaus sostą – amžių ženklą –
 Ženklą Vytauto naštos!⁸⁶

Tai tipiška mitinės mediacijos situacija, suvienijanti pabaigą ir amžinybę, pergale ir pralaimėjimą⁸⁷. Panašūs išgyvenimai galbūt galėtų būti atsekti ir kitoje šiame straipsnyje aptartoje Vytauto kulto medžiagoje.

⁸⁶ B. Sruoga, *Raštai*, Vilnius, 1996, t. 2, p. 138.

⁸⁷ Panašių istorinio nesaugumo pojūčio ženklų apstu ir kituose bendruomeninei būklei atviruose 4-ojo dešimtmečio elitinės literatūros tekstuose, pvz., J. Aisčio poezijoje.

Iki šiol nagrinėti daugiau konservatyvūs, iracionaliomis emocijomis grįsti Vytauto Didžiojo kulto turiniai. Tačiau yra ir kitoks jo reikšmės aspektas: ne visai įgyvendinto valstybingumo nuoskaudų, tautinės vienybės, tautinio valstybės pobūdžio ideologemų kontekste, Vytauto kulte taip pat panaudojama pozityvaus darbo, valstybinės kūrybos, organiško augimo retorika, susiklostanti į tam tikrą praktinę programą ir bent iš dalies atsverianti archaiškuosius, mitinius kulto pradus, militarinę bei autoritarinę dvasią. Jau Vytauto paveikslu palydų ceremonijose liepos 15 d. vyriausiasis karo kapelionas kun. V. Mironas ir Vytauto bažnyčios rektorius kun. J. Tumas pabrėžė, kad Vytauto laikų valstybės, kaip ir ją sukūrusių bajorų, nebėra: Vytauto palikimą perėmusi liaudis, ir tas palikimas visų pirma reiškias pilietinę savimone⁸⁸. Rugsėjo 8-ąją kun. J. Tumas, šventindamas Žaliakalnio pradžios mokyklos pamatus, pažymi, kad Vytautas Didysis nepalikęs mums mokslo bei švietimo įstaigų, tad dabarties gyvenimas išlygina, įvykdo tai, ko Vytautas Didysis nepadarė. Šią mintį dar išplėtoja švietimo ministras K. Šakenis, nurodydamas, kad Vytauto laikais tautų gyvenime daugiausia svėręs kardas, o dabar didžiausią vaidmenį vaidinąs mokslas⁸⁹. Tą pačią dieną kariuomenės parado metu pasakytoje kalboje Valstybės Prezidentas A. Smetona, paminėjęs Vytauto žygius, pasiekimus bei vėlesnius Lietuvos istorinius praradimus, teigė:

„...bet šiandien ir žmonijos siekimai yra kitokie; ne tautos valstybėms yra, o valstybės tautoms. Taigi ir mes, lietuviai, tenkinamės savo protėvių įgyventu kraštu, kurs vadinosi dar senovėje tikraja Lietuva, prie Neries ir Nemuno upių.

<...> Gėrėtis garbingąja Lietuvos praeitim yra maža, reikia dar mokėti mums susiklaudyti ir dirbti. O darbo daug. Kultūros vaisius, senovės Lietuvos sukrautus, daugiau yra sunaudoję svetimieji, o ne mes. Mums tenka kurti iš naujo, turint didelių spragų tarp praeities ir dabarties. <...> Bet mes nenusimename, nes nesame išlepinti likimo: dirbsime ir pasivysime kitus. [Taip žadame šiais metais, kaip tikimės tesėti. Tesėsime, kai sąžiningai stovėsime savo pareigose.]“⁹⁰.

Šiuo požiūriu ypač iškalbingas Vytauto Didžiojo muziejaus statybos diskursas. Įdomu jau tai, kad nutarta kaip pagrindinį pagarbos bei atminimo

⁸⁸ *Vaizbys*, p. 59–61.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 146; *Albomas*, p. 24–28.

⁹⁰ A. Smetona, *Pasakyta...*, p. 162 (žodžiai laužtiniuose skliaustuose – iš *Vaizbys*, p. 142).

ženklą Vytautui statyti muziejų, o ne skulptūrinį monumentą, kuris, kai kurių siūlymu, turėjo iškilti istoriškai ar topografiškai reikšmingoje Kauno vietoje ir kainuoti beveik tiek pat, kiek ir muziejus – apie 1,5 milijono litų⁹². Tokį pasirinkimą, atrodo, lėmė tam tikri simboliniai sumetimai, susiję su politinėmis aplinkybėmis. Apie jas muziejaus kertinio akmens padėjimo iškilmėse užsiminė Valstybės Prezidentas A. Smetona:

„<...> tikslas yra atsiminti ir pažinti mūsų senovę ne vien dėl to, kad ji garbinga ir įdomi, bet ir dėl to, kad ji mums brangi ir kad ji mus stiprina mūsų laisvės kelyje <...>. Iš senovės pasisėmę galios atvaduosime tą brangią žemę, iš kurios padėtas čia pamatan penktasis akmuo, atvaduosime Vilnių; šios pareigos neduos pamiršti mums ir tas pastatysimas rūmas, kurių šiandien vaizduojamės“⁹².

VDK archyve yra dar viena, spaudoje neišlikusi šios kalbos frazė: „Ilgainiui galima bus imtis ir paminklą statyti...“⁹³. Visą šios užuominos prasmę galima suprasti dar kartą prisiminus paradigminių lietuvių tautinio atgimimo tekstą – J. Mačiulio-Maironio poemą „Jaunoji Lietuva“ (1907). Jos VIII giesmėje vaizduojama, kaip visų politinių srovių lietuvių veikėjai, susirinkę į Didįjį Vilniaus seimą, rengiasi Gedimino kalne atidengti Vytautui paminklą, o kompozitoriaus Juozo Naujalio vadovaujamas choras gieda ekstatišką jį garbinantį himną⁹⁴. Negalėdami realizuoti šio mitinio projekto, užblokuoto Vilniaus krašto okupacijos, 1930 m. jubiliejaus iškilnių rengėjai tenkinasi substitutu. Ir vis dėlto muziejaus (teisingiau, viso muziejų komplekso⁹⁵), o ne raiškios, tačiau ne tokios talpios figūros pasirinkimas – daugiau pragmatinis, negu ideologinis⁹⁶.

⁹¹ Muziejus, pirminiais apskaičiavimais, turėjo kainuoti apie 2 mln. litų (*Biuletėnis*, p. 7, 22).

⁹² *Lietuvos aidas*, 1930, Nr. 268, p. 5.

⁹³ *CVA*, f. 1640, ap. 2, b. 17, l. 109.

⁹⁴ Žr. Maironis, *Raštai*, Vilnius, 1988, t. 2, p. 100–109.

⁹⁵ Statomame pastate buvo numatyta įrengti Kauno miesto, Karo, Valstybinį, Čiurlionio galeriją ir Etnografinį muziejų, taip pat palikti patalpų laikinoms meno bei kitokioms parodoms (*Vaizbys*, p. 43). 1936 m. Vytauto Didžiojo muziejaus įstatyme jo patalpos padalytos tarp dviejų ministerijų – Krašto apsaugos ir Švietimo. Kaip rodo VDK archyvas, pirmaisiais metais po atidarymo tarp Karo ir Kultūros skyrių buvo kilę nemaža įtampų.

⁹⁶ Pragmatinis ir muziejaus tikslas: „valstybiškumo ir pilietiškumo mokykla“ (J. Tumo kalba, pasakyta muziejaus pamatų šventinimo iškilmėse, *Vaizbys*, p. 162).

Dar aiškiau ši konstruktyvi, pragmatinė orientacija pasireiškia jau 4-ajame dešimtmetyje Vytauto kulto pretekstu atliekamame kultūros kuriamajame darbe. 1931 m. pabaigoje, gaivinant po jubiliejinių iškilmių prislopusį lėšų muziejui rinkimo vaju, restauracinius, į praeities didybės vaizdinius orientuotus šūkius, tokius kaip „Švęskime Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuves“, „Atstatykime Vytauto Didžiojo pilį“⁹⁷, keičia moderni ir progresyvi ambicija: „Statykime *visame Pabaltijy* gražiausį Vytauto Didžiojo muziejų“⁹⁸. Tokį posūkį nuo praeities ilgesio prie šiuolaikinės baltiškojo regiono valstybės projekto turbūt galėtume išvelgti ir kitose 4-ojo dešimtmečio Lietuvos gyvenimo srityse.

IŠVADOS

1. Tiek formų bei reikšmių sudėtingumu, tiek visuomeniniu mastu Vytauto Didžiojo kultas yra vienas monumentaliausių XX a. lietuvių politinės kultūros reiškinių. Užmoju bei reikšme lietuvių tautiniam-politiniam identitetui tarpukaryje jis lygintinas nebent su Vilniui vaduoti sąjūdžiu. Jo reikšmę didina tai, kad jis atsirado ant dviejų Lietuvos Respublikos politinių sistemų ir dviejų kultūros raidos etapų ribos – 3-iojo dešimtmečio parlamentinės demokratijos, kultūriškai akumuluojančios tautinio atgimimo laikų bei XX a. pradžios kultūros pakilimo rezultatus, ir 4-ojo dešimtmečio autoritarinės respublikos, kurios kultūros dominuojančiu modeliu tapo modernizuotos tautinės vakarietiškos (katalikiškos) kultūros programa. Todėl Vytauto Didžiojo kulto negalima pamiršti atliekant 1918–1940 m. bei vėlesnio laikotarpio lietuvių mentaliteto, ideologijos, kultūrinės simbolikos, visuomeninių ritualų tyrimus.

2. Tarpukariu Vytauto Didžiojo kulto susiformavimą nulėmė 1930 m. Vytauto Didžiojo mirties 500-ųjų metų jubiliejus. Iškilmingą jubiliejaus šventimą apie 1927–1928 m. inicijavo su romantine XIX a. tautinio atgimimo ideologija bei valdančiąja tautininkų grupe susiję kultūriniai bei politiniai sambūriai; netrukus jį esmingai parėmė, iš dalies ir perėmė valstybė. Vis dėlto ir toliau Vytauto Didžiojo kulto organizacinė bazė liko reliatyviai

⁹⁷ *Vaizbys*, p. 136.

⁹⁸ Pagrindinis VDK šūkis po 1930: žr. *Biuletėnis*, p. 28 (išskirta cituojant).

savarankiška, veikiama keleto politinių bei kultūrinių jėgų (pvz., Bažnyčios). Kulto pobūdį labai dideliu mastu nulėmė „iš viršaus“ einanti organizacinė iniciatyva, didžiulė propagandinė kampanija; tačiau jo įtaiga, spontaniško „atsako“ pavydžiai rodo, kad plačiosios visuomenės reakcija į kultą buvo labai pozityvi.

3. Vytauto Didžiojo kulte vyrauja tautinės-valstybinės garbės bei orumo išgyvenimai, reiškiami istorinių mitų, karinės jėgos demonstravimo ir remiami tautinės bendruomenės bendrumo jausmo. Šios bendros emocijos aktualizuojamos tautinės vienybės, mobilizacijos kovai su nacionaliniu priešu šūkiomis; papildomos simbolinėmis sąsajomis tarp mirties ir amžinybės; ideologinė programa sankcionuojama sakraliniu sugestijuojamų vertybių atspalviu. Apimdamas visą kalendorinį metų ciklą, įsismelkdamas į valstybinių švenčių, pasižymėjimo ženklų sferas, kultas pretenduoja tapti (galbūt vienkartinu) paradigminiu įvykiu, universaliu 1930 metų Lietuvos kultūros kodu. Kultas integruoja tiek konservatyvius-romantinius, tiek pozytyvius-pragmatinius anuometinio politinio-kultūrinio elito ideologinės bei kultūrinės programos pradus. Kultą galima traktuoti ir kaip gana plataus 3–4-ojo dešimtmečio lietuvių visuomenės grupių spektro nuostatų, ideologinių ženklų, mentaliteto apraiškų konsteliaciją.

4. Pažymėtina archaizuojančių bendruomeninių, į istorijos restauraciją, tautą orientuotų ritualų bei ideologinių turinių persvara ir vitalinės energijos, ekspansijos, agresijos motyvų, tautinio šovinizmo stoka. Nors kulte akivaizdžios autoritetinio visuomenės drausminimo pastangos, jį, kita vertus, kompensuoja pilietinio solidarumo progresyvinė retorika. Vytauto Didžiojo kultas yra artimesnis etiniam ir pilietiniam, valstybiniam nacionalizmui, bet ne kaimyniniuose kraštuose bręstančiam fašizmui.

Vytauto Didžiojo kultas glaudžiai susijęs su 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos nesaugia politine situacija, ne visai realizuotais nacionalinio valstybingumo siekiais ir su jaunos lietuvių tautinės bendruomenės frustracijomis, nesaugumo jausmu, istorinio-kultūrinio nevisavertiškumo pojūčiu. Vytauto Didžiojo kultas juos eksploatuoja, kitais atvejais – eksplikuoja ir kristalizuoja (taigi daro prieinamus refleksijai); kita vertus, šiuos jausmus sublimuoja pozityvioms ideologinėms-kultūrinėms programoms, pragmatinei veiklai, modernios tautinės valstybės kūrybai. Vytauto Didžiojo muziejaus statybos atveju pastarieji pradai išryškėja 4-ajame dešimtmetyje.

PRIEDAS

VYTAUTUI DIDŽIAJAM SKIRTŲ LEIDINIŲ BIBLIOGRAFIJA

Mokslinė literatūra

- K. Alminauskis, *Vytauto skundas*, Kaunas, 1939.
- J. Beblavý, *Lietuvių čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas, 1930.
- P. Galaunė, *Vytauto portretai*, Kaunas, 1931.
- Z. Ivinskis, *Vytauto Didžiojo darbai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje*, Kaunas: KVC, 1930.
- Z. Ivinskis, *Vytautas Didysis istorinėje literatūroje*, Kaunas, 1930.
- K. Jablonskis, *Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo*, Kaunas, [1930].
- I. Jonynas, *Vytauto šeimyna*, Kaunas, 1932.
- J. Lappo, *Istorinė Vytauto reikšmė*, Kaunas, 1930.
- J. Norkus, *Vytautas Didysis Lietuvos karalius: Istorijos skaitiniai*, Kaunas, 1930.
- P. Penkauskas, *Vytautas Didysis ir Čekijos politika Venceliui mirus*, Kaunas, 1930.
- P. Penkauskas, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinėje kultūrinėje srityje*, Kaunas, 1931.
- J. Pfitzneris, *DLK Vytautas kaip politikas*, Praga, 1930.
- J. Totoraitis, *Vytautas katalikas*, Marijampolė, 1930.
- Vytautas Didysis 1350–1430*, parašė: A. Šapoka, Z. Ivinskis, V. Dėdinas ir kt., red. P. Šležas, Kaunas: Sakalas, 1930.

Publicistika

- D. Alseika, *Lietuvos unijos su Lenkija*, Vilnius, 1927.
- D. Alseika, *Lietuvos tautinė idėja istorijos šviesoje*, Vilnius, 1924.
- D. Alseika, *Vytauto Didžiojo sumanymas vainikuotis Lietuvos karaliaus vainiku* (Vytauto asmens ir jo politikos studija). Lietuvių mokslo draugijos leidinys, Vilnius: Ruch spaustuvė, 1924.
- K. Binkis, *Kaip Vytautas Didysis sutriuškino kryžiuočių galybę*, Kaunas: Pažanga, 1930.
- Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio 1430–1930 Vytauto Didžiojo garbei dainų diena*, Kaunas, 1930.

- L. Gira, *Kuo buvo Lietuvai Vytautas Didysis?* Kaunas, 1930.
- Į *Lietuvą: Vytauto Didžiojo metais*, Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 1930.
- M. Jonaitis, *Veliunos ir Vytauto Didžiojo praeitis*, Kaunas, 1930.
- K. S. Karpavičius, *Vytautas Didysis: Lietuvos istorijos peržvalga ir apysakos bei padavimai apie tą mūsų karžygi*, kn. 1–2, Cleveland: Dirva, 1930.
- J. Korčinskij, *Vitovt Velikij: Supremus Lithuaniae Dux : Bieglyj obzor žizni ego i dejatel'nosti, 1430–1930: posil'nyj trud v slavnuju pamiat' Vitovta Velikogo po slučaju 500-lietija so dnia ego smierti*, Kaunas, 1930.
- J. Norkus, *Vytautas Didysis Lietuvos kunigaikštis*. Istorijos skaitiniai, Kaunas, 1930.
- L. Prūseika, *Vytautas Mažasis. Jo gadynės ir asmens atvaizdas*, parašė L. Prūseika, Brooklyn: Laisvė, 1930.
- S. Sužiedėlis, *Vytautas Didysis ir jo žygiai*, Kaunas, 1935.
- P. Vieštautas [P. Kraujelis], *Vytautas Didysis Lietuvos didis kunigaikštis Čekijos karalius Lenkijos karūnos globėjas Rygos arkivyskupijos protektorius Rusų žemių valdovas*, Vilnius: Ruch, 1930.
- Vytautas Vilniuje: 12 metų Lietuvos nepriklausomybės atgijimo sukaktuvėms paminėti*, Kaunas: Šaulių sąjungos leid., 1930.
- 1430–1930 Vytauto Didžiojo garbei Dainų Dienos vadovas* (ir programa), red. L. Gira, Kaunas: Lietuvos muzikos ir dainos centro leidinys, 1930.
- 1930 – Vytauto Didžiojo – metų Vasario 16*, Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 1930 (Trimito žurnalo nemokamas priedas).
- Vytauto Didžiojo garbei, 1430–1930*, red. P. Lubickas, Kaunas: Lietuvai pagražinti draugija, Centro valdyba, 1936.
- J. Žilevičius, *Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukaktuvių minėjimo kantata*, New York, 1933.

Ikonografija

- D. L. K. *Vytauto Didžiojo 500 m. jo mirties sukaktuvėms paminėti albumėlis. 1430–1930*, Kaunas, 1930.
- A. Vaizbys, *Vytauto Didžiojo garbei*, Kaunas–Marijampolė: Dirva, [1930]. *Vytauto jubiliejinių 1930 m. iš jo kelionės po Lietuvą ir Lietuvos miestų, miestelių vaizdai su jų trumpais aprašymais: Albumas 1930 m.*, Kaunas: b. l., 1931.
- Vytauto Didžiojo mirties 500 metų sukaktuvėms paminėti albumas, 1430–1930*, spaudai paruošė H. Serafinas, Kaunas: [b. l.], 1933.

Vytauto Didžiojo komiteto instrukcijos bei ataskaitos

Vytauto Didžiojo komiteto atliktų darbų apžvalgos biuletenis. Nr. 1, Kaunas: VDK, 1932.

Vytauto Didžiojo komiteto skyriams žinotina, Kaunas: Vytauto Didžiojo komiteto leid., 1930.

Grožinė literatūra

V. Andriukaitis, *Audra Žemaičiuose*, Kaunas, 1930.

V. Bičiūnas, *Žalgiris*: 5 veikslių istoriška drama, Kaunas, 1932.

S. Laucius, *Vytauto karžygiai*: Poema, Kaunas, 1932.

Maironis, *Vytautas pas kryžiuočius*: 5 aktų istoriškoji drama, Kaunas, 1925.

S. Minclovas, *Daina apie sakalą*, Kaunas, 1932.

K. Puida, *Magnus Dux*, d. 1, Kaunas, 1936.

J. Sužiedėlis, *Žalgiris* [A. Chruščiovo-Sokolnikovo romano „Grunvaldas“ santrauka], d. 1–2, Kaunas: Pažanga, 1930 (*Ūkininko skaitymai*, Nr. 1).

J. Tauronis, *Vytautas pančiuose*, Kaunas, 1930.

B. Sruoga, *Milžino paunksmė*, Kaunas, 1932.

A. Vienuolis, *Kryžkeliai*, Kaunas, 1932 (Raštai, kn. VI).

Ankstesnė ir vėlesnė vytautinė literatūra

P. Arminas, *Vytautas, Didis Lietuvos Kunigaikštis*, parasze P. A. Trupinėlis, Tilžėje, 1885.

J. Bučas, R. Mačikienė, *Vytautas Didysis ir mes*, Kaunas: Aukuras, 1991.

J. Gabrys, *Vytauto ir lietuvių veikmė Didžiojoje Karėje ir kovoje ties Grunvaldu*, Kaunas, 1912.

Vytautas ir Lietuva: Mokslo konferencijos pranešimų tezės, Vilnius: Vilniaus Vytautų klubo leidinys, 1993.